

เมตตาปสันนาทิกถา

ของ

พระมหารัชชมังคลาจารย์

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

ญาณวิศิษฏ์ สมิทธิวีราจารย์

พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตฺยาคโม)

ณ ศาลาญาณประทีป วัดป่าสาลวัน

จังหวัดนครราชสีมา

๒๔ เมษายน ๒๕๐๕

เมตตาปสันนาทิกถา

ของ

พระมหารัชชมังคลาจารย์

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

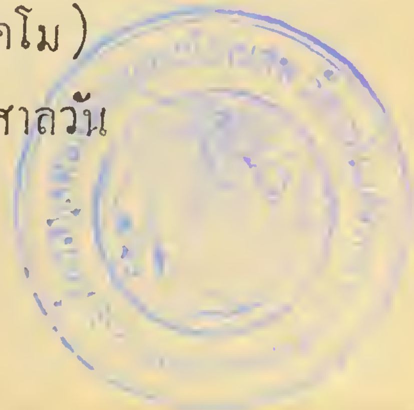
พระญาณวิศิษฎ์ สมิทธิวีราจารย์

(พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตฺยาคโม)

ณ ศาลาญาณประทีป วัดป่าสาลวัน

จังหวัดนครราชสีมา

๒๔ เมษายน ๒๕๐๕

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๐๕ นั้น เข้าใจว่าศิษยานุศิษย์ และผู้เคารพนับถือ คงจะมาร่วมบำเพ็ญกุศลจำนวนมาก หนังสือญาณประทีป จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม คงไม่พอแจก ข้าพเจ้าจึงตกลงใจพิมพ์พระธรรมเทศนา เมตตาปสันนาทิกถา ของพระเดชพระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ ที่กรุณาแสดงในงานศพสัตตมวารที่ ๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม เป็นส่วนของข้าพเจ้าอีกส่วนหนึ่ง เพื่อแจกให้ทั่วถึงกัน และเผื่อแผ่ไปยังผู้ร่วมการกุศลซึ่งมาไม่ได้อีกด้วย

ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ เป็นญาติสาโลหิตผู้มีอาวุโสสูง มีศักดิ์เป็นลุงของข้าพเจ้า ท่านมีอุปนิสัยในทางบำเพ็ญภาวนา ได้ตั้งใจบำเพ็ญสมถวิปัสสนาภาวนา ตั้งแต่อายุ ๒๖ พรรษา ๖ จนตราบเท่าอายุขัย

วัยชราอายุ ๗๓ ปี พรรษา ๕๒ เต็ม นับว่าเป็นผู้มั่นคงในความมุ่งหมาย ประพฤติพรหมจรรย์ก้าวหน้าไม่ถอยหลัง ประพฤติพรหมจรรย์ตลอดรอดฝั่ง หนักแน่นมั่นคงในพระธรรมวินัย ได้เอาใจใส่สั่งสอนอบรมศิษยานุศิษย์ และสาธุชนทั่วไป ในทางศีลทางธรรม ฟื้นฟูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ฝ่ายวิปัสสนาธุระเต็มสติกำลัง เป็นผู้ยังหมู่คณะและพระศาสนาให้งามควรเป็นเยี่ยงอย่างแก่อนุชนได้ผู้หนึ่ง ท่านเป็นผู้มีนิสัยกล้าหาญ อดทน ประหนึ่งราชสีห์ สมกับที่มีนามว่าสิงห์ แม้กำลังป่วยก็เอาภารธุระของหมู่คณะและพระศาสนา ไม่หลีกเลี่ยงไม่ทอดทิ้ง งานพระศาสนาที่ท่านมุ่งทำนุบำรุงฟื้นฟูที่สุด ก็คืองานวิปัสสนาธุระ ท่านอุส่าห์พยายามทำการฟื้นฟูเต็มสติกำลัง บั้นปลายของชีวิต ท่านได้รับอุปโลกน์ขึ้นเป็นหัวหน้าคณะพระกรรมฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๐๓ ท่านก็มุ่งมั่นจะทำงานฟื้นฟู

วิปัสสนาธุระอย่างเต็มที่ แต่เพราะชรา และโรคาพยาธิเบียดเบียนมาก จึงทำการได้ไม่สมความตั้งใจ ครั้นมาเมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๐๔ เวลา ๑๐.๒๐ น. พระยาม้จจุราชก็รูดม่านดำปิดฉากชีวิตท่านเสีย เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง ถ้าท่านยังอยู่ ก็คงได้ทำการฟื้นฟูวิปัสสนาธุระให้เจริญยิ่งขึ้น แต่ศิษยานุศิษย์ของท่านซึ่งมีความรู้ความสามารถในงานด้านนี้ยังมีอยู่มาก คงจะสามัคคีร่วมจิตร่วมใจกัน เอาธุระฟื้นฟูทำนุบำรุงวิปัสสนาธุระสืบไปโดยไม่หยุดยั้ง ทั้งนี้ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในส่วนรวม งานวิปัสสนาธุระ เป็นงานสำคัญยิ่งของพระพุทธศาสนาฟื้นฟูให้เจริญรุ่งเรืองยาก เพราะเกี่ยวกับอุปนิสัยของบุคคล ถ้าไม่มีอุปนิสัยในทางนี้เป็นทุน ก็ทำไปไม่ตลอด มักทอดทิ้งกลางคัน เพราะฉะนั้น ขอวิงวอนบรรดาวิปัสสนาจารย์ ทุกท่านให้เอาธุระช่วยกันฟื้นฟูทำนุบำรุงวิปัสสนาธุระให้เต็มสติกำลัง ท่านพระ

อาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ วิปัสสนาจารย์ของเราได้พูดปลอบใจไว้ว่า ไม่ควรท้อใจว่า บุญวาสนาไม่มี หรือมีน้อย เพราะเมื่อไม่มี ก็ทำให้มีได้ มีน้อยก็ทำให้มีมากได้ ท่านยกบาลีในเวสสันตรชาดกมาสาธกว่า **ทานํ เทติ สีลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺโจ สคฺคํ คจฺฉติ เอกจฺโจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺสํสยํ** บุคคลให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาแล้ว บางคนทำน้อยก็ได้ไปสวรรค์ บางคนขยันทำมาก ก็บรรลุพระนิพพานโดยแท้ไม่ต้องสงสัย ดังนี้

การดำรงรักษางานที่ครูบาอาจารย์ก่อขึ้นให้ดำเนินต่อไปและพยายามหาหนทางทำให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นจนถึงขีดขั้นของความเจริญสูงสุด นั่นแลนับว่า เป็นการสนองพระคุณของครูบาอาจารย์อย่างแท้จริง เหมือนลูกที่ดี ดำรงรักษาวงศ์ตระกูลของพ่อแม่ฉะนั้น ถ้าครูบาอาจารย์ได้ทราบโดยญาณวิถี ก็จะปลื้มปีติเหลือล้นและจะอนุโมทนาสาธุการ ขอฝากความข้อนี้ไว้แก่ท่าน

วิปัสสนาจารย์ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ของท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ไว้ ณ โอกาสนี้

พระเดชพระคุณ พระมหาราชมังคลาจารย์ องค์แสดงพระธรรมเทศนา เมตตาปสันนาทิกถา เป็นพระอุปัชฌาจารย์ของข้าพเจ้า ท่านสนใจในท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์มานาน และมีเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อแก่ท่านเจ้าคุณตลอดมา เมื่ออาราธนามาแสดงธรรมในงานศพสัตตมวารแรก ท่านก็กรุณามาแสดง ทั้งยังได้กรุณาเรียบเรียงตามเค้าที่แสดงส่งมาให้พิมพ์อีกด้วย นับว่าเป็นผู้มีพระคุณแก่ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ศิษยานุศิษย์และญาติของท่านเจ้าคุณญาณ ฯ ด้วย ในนามศิษยานุศิษย์ และญาติข้าพเจ้าขอถวายความเคารพทราบซึ้งในพระคุณอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

บุญกุศลอันเกิดจากธรรมทานนี้ ขออุทิศบูชาคุณความดีของท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ และขออุทิศ

แก่ปราณะสัตว์ ผู้ยังข้องอยู่ในภพทุกรูปทุกนาม
ขอปราณสัตว์ทั้งมวล จงเป็นผู้มีส่วนแห่งบุญนี้ทั่วกัน
เทอญ

พระอริยคุณาธาร

วัดเขาสวนกวาง สถานีเขาสวนกวาง

อ. น้ำพอง จ. ขอนแก่น

๒๔ เมษายน ๒๕๐๕

พระญาณวิศิษฏ์ สมิทธิวีราจารย์

(พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตฺยาคโม)

ชาตะ วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๔๓๒

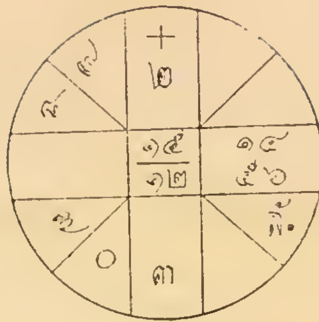
มรณะ วันที่ ๘ กันยายน ๒๕๐๔

สิริรวมอายุโดยปี ๗๓ ปี

ประวัติ
พระญาณวิศิษฏ์ สมิทธิวีราจารย์
(พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตฺยาคโม)

สถานะเดิม

นามเดิม สิงห์ นามสกุล บุญโท นามบิดา เพีย อินทวงษ์ (อ้วน) นามมารดา นางหล้า เชื้อชาติไทย สัญชาติไทย นับถือพระพุทธศาสนา เกิดที่บ้านหนองขอน ตำบลหัวตะพาน อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี เกิดเมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๓ ปีฉลู ตรงกับวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๒ เอกศก จุลศักราช ๑๒๕๑ รัตนโกสินทร์ ศก ๑๐๘ ปกติมาส ปกติวาร เวลา ๕ นาฬิกา ๑๐ นาฑี ผิวขาวเหลือง สัณฐานสันทัด ตำหนิแผลเป็นที่ต้นแขนขวา มีดวงชาตากำเนิดดังนี้

มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกัน ๗ คน คือ:–

๑. นายนวล บุญโท

๒. นางเขียว (แม่ภู่) ธนารักษ์

๓. นายตา บุญโท

๔. เจ้าคุณ พระญาณวิศิษฏ์ (สิงห์ บุญโท)

๕. พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล บุญโท ป. ธ. ๕

๖. นางลุน กุลบุตร (มารดาเจ้าคุณพระศรีรัตน-วิมล)

๗. นางปุ้ม มีนาพันธ์.

อุปนิสัยใจคอ

ซื่อตรง แน่วแน่ อดทน ขยันหมั่นเพียร ชอบ

ศีลธรรม เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เมื่อได้ตกลงใจทำประโยชน์ทางใดแล้ว แม้มีอุปสัคขัดข้องเกิดขึ้นก็ไม่ท้อถอย พากเพียรพิจารณาหาหนทางแก้ไขจนผ่านพ้นอุปสัคไปได้ ใจคอกว้างขวาง ชอบเผื่อแผ่และอนุเคราะห์หมู่คณะ.

การอบรมในสกุล

เมื่อเล็ก ๆ บิดามารดาพาเข้าวัดฟังธรรมเสมอ และพาทำบุญตักบาตรเป็นนิตย์ เวลาเช้าเพล บิดามารดาก็ใช้ให้นำภัตตาหารไปถวายพระภิกษุสามเณรที่วัดแทบทุกวัน เว้นแต่มีธุระจำเป็นอย่างอื่นและบิดามารดาได้อบรมสั่งสอนให้มีความรู้ในการครองเรือน ตามฐานะของชาวนาในชนบทบ้างเล็กน้อย.

การบรรพชาอุปสมบท

ได้บรรพชาเป็นสามเณรในสำนักพระอุปัชฌาย์ป้อง ณ วัดบ้านหนองขอน ตำบลหัวตะพาน อำเภอ

อำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานีเมื่ออายุ ๑๕ ปี พ.ศ. ๒๔๔๖.

ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้ย้ายไปอยู่วัดสุทัศน์ ในเมืองอุบลราชธานี เพื่อศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ให้ยิ่งขึ้น ได้บรรพชาซ้ำเป็นสามเณร ธรรมยุตในสำนักพระครูสมุห์โฉม เจ้าอาวาสวัดสุทัศน์สมัยนั้น เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๔๙.

ครั้นอายุได้ ๒๑ ปี ซึ่งเป็นปีมีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ณ พัทธสีมาวัดสุทัศน์ เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) สมัยเมื่อดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระศาสนดิลก เจ้าคณะมณฑลอีสานเป็นพระอุปัชฌายะ ท่านเจ้าคุณ พระศาสนดิลก (ชิตเสโน เสน) สมัยเมื่อยังเป็นเปรียญเป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระปลัดทัศน์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์ สำเร็จอุปสมบทกรรม เมื่อเวลา

๑๔ นาฬิกา ๑๒ นาที วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๔๕๒ เป็นสัทธิวิหาริกอันดับที่ ๒ ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์.

การศึกษาเล่าเรียน

ได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาหนังสือไทย ในโรงเรียนสร่างโศรกเกษมศิลป์ ซึ่งเป็นโรงเรียนวัดสุทัศน์ สอบไล่ได้ถึงชั้นมัธยมปีที่ ๓ ในสนามหลวง เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๔.

สอบไล่ได้วิชาพระปริยัติธรรมชั้นบาลีไวยากรณ์ ในสนามหลวง สำนักเรียนวัดสุทัศน์ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๕.

สอบไล่ได้วิชานักธรรมชั้นตรีในสนามหลวง สำนักเรียนวัดสุปัฏน์ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๘.

หน้าที่การงาน

ได้รับแต่งตั้งจากทางการกระทรวงธรรมการ(ศึกษาธิการ) ให้เป็นครูมูล และครูมัธยมในโรงเรียนสร่าง

โศรกเกษมศิลป์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้ทำการสอนอยู่จนถึง พ.ศ. ๒๔๕๘ รวมเวลาประมาณ ๔ ปีเศษ แล้วลาออกไปบำเพ็ญวิปัสสนาธุระ

ได้รับแต่งตั้งจากทางการคณะสงฆ์ ให้เป็นเจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วยอำเภอ จังหวัดปราจีนบุรี เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๕ นิตยภัตเดือนละ ๓๐ บาท (สามสิบบาทถ้วน)

พระธรรมโกศาจารย์ เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๙ ได้ขอไปช่วยการคณะธรรมยุต จังหวัดเพชรบุรี ชั่วระยะเวลาหนึ่ง เมื่อจัดการเรียบร้อยแล้วได้มอบคืนแก่เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๙ ไป

ได้รับแต่งตั้งจากทางการคณะสงฆ์ ให้เป็นเจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วยจังหวัดปราจีนบุรี-นครนายก เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๙ นิตยภัตเดือนละ ๑๐๐ บาท

เมื่อเจ้าคุณปราจีนมุนี เจ้าคณะธรรมยุต จังหวัด

ปราจีนบุรี–นครนายก ถึงมรณภาพ ทางการคณะธรรมยุตได้แต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการคณะธรรมยุตจังหวัดปราจีนบุรี–นครนายก ชั่วคราว.

สมณศักดิ์

ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูชั้นเอก ฝ่ายวิปัสสนาธุระ มีนามว่าพระครูญาณวิศิษฏ์ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๖ นิตยภัตเดือนละ ๖๐ บาท.

ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญฝ่ายวิปัสสนาธุระ มีนามว่า พระญาณวิศิษฏ์ สมิทธิวีราจารย์ เมื่อ วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๐.

การศึกษาอบรมทางวิปัสสนาธุระ

เมื่ออยู่วัดสุทัศน์ จังหวัดอุบลราชธานี ได้ค้นหนังสือธรรมเทศนาออกเทศนาสั่งสอนสัปปุรุษเนือง ๆ เผอิญค้นพบหนังสือธรรมเทศนาเรื่องเทวทูตสูตร ซึ่งมีใจ

ความว่า สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงตำหนิการบรรพชาอุปสมบทบกพร่อง หรือบวชแล้วไม่ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมตามวินัย มีโทษมาก ตกนรกไม่พ้นอบายภูมิทั้ง ๔ ข้อนี้ทำให้เกิดความสลดสังเวช และรู้สึกสำนึกตนอย่างยิ่ง จึงพิจารณาหาทางประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยให้ดียิ่งขึ้น ได้คำนึงถึงพระพุทธศาสนาว่า หมดเขตสมัยมรรคผลนิพพานหรือยัง ครั้งนั้น (พ.ศ. ๒๔๕๘) พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ กลับจากเขาสาริกา จังหวัดนครนายก ไปจำพรรษา ณ วัดบูรพา ในเมืองจังหวัดอุบลราชธานี มีเกียรติศัพท์ขจรไปว่า ท่านได้สำเร็จธรรมจากเขาสาริกา ได้ไปศึกษากรรมฐานจากท่าน ท่านให้กรรมฐาน กายคตาสติ ข้อ **ปัปผาสะปัญจกะ** (คือ หทยํ ยกนํ กิโลมกํ ปิหกํ ปปฺผาสํ) ให้เป็นบทบริกรรม ได้ฝึกทำสมาธิในสำนักของท่าน จิตใจสงบดีมีความสังเวชสลดใจ เกิดเหนื่อยหน่ายในการประกอบคันถ-

ธุระ เชื่อแน่ว่ายังไม่หมดเขตสมัยมรรคผลนิพพาน เพราะหนทางปฏิบัติดีปฏิบัติชอบมีอยู่ จึงตกลงใจบำเพ็ญวิปัสสนาธุระสืบไป.

ออกพรรษาแล้ว ได้เดินธุดงค์ไปกับพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ พำนักบำเพ็ญภาวนาในป่า ๓ เดือน เข้าอยู่ในถ้ำภูเขาหอกลอง ในท้องที่อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ๑ เดือน ไปอยู่ภูเขาในท้องที่เมืองหนองสูงเก่า อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม ๓ เดือนรวมเป็น ๗ เดือน เกิดอาพาธอาการหนัก ได้กลับคืนสำนักเดิม ส่วนพระอาจารย์มั่นไม่กลับ ได้จำพรรษาอยู่ในเขานั้น.

พ. ศ. ๒๔๕๙ จำพรรษาที่วัดสุทัศน์ ซึ่งเป็นสำนักเดิม ออกพรรษาแล้ว ได้เพื่อนพรหมจรรย์ ๒ องค์ด้วยกัน จาริกธุดงค์ติดตามพระอาจารย์มั่น ไปทันท่านที่บ้านหนองไผ่ อำเภอพรรณานิคม จังหวัดสกลนคร ได้ศึกษากรรมฐานเพิ่มเติมจากท่าน แล้วเดินธุดงค์

ต่อไปจนถึงอำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย.

พ.ศ. ๒๔๖๐ จำพรรษาที่วัดร้างบ้านนาบง อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย มีพระจำพรรษาอยู่ด้วยกัน ๒ องค์ กับเด็ก ๑ คน ส่วนพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ จำพรรษาวัดร้างบ้านห้วยหลวง อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี.

ภายในพรรษาได้ทราบข่าวพี่ชายและน้องชายป่วย ออกพรรษาแล้วได้เดินทางกลับจังหวัดอุบลราชธานี เพื่อเยี่ยมและพยาบาลพี่ชายกับน้องชาย พี่ชายได้ถึงแก่อนิจจกรรม ส่วนน้องชาย (คือพระมหาปิ่น ปญฺญาพโล วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร) หายป่วย.

พ.ศ. ๒๔๖๑ จำพรรษาที่วัดสุทัศน์ในเมือง จังหวัดอุบลราชธานีภายในพรรษานี้ เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ซึ่งขณะนั้นเป็นเจ้าคณะมณฑลอุบลราชธานี อยู่วัดสุปัฏน์ ได้บัญชาให้ช่วยสั่งสอนพุทธบริษัทในวัดสุปัฏน์ และวัดสุทัศน์

ได้รับบัญชาปฏิบัติการอบรมสั่งสอนพุทธบริษัททางธรรมปฏิบัติตลอดพรรษา.

ในพรรษาปีนี้ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ จำพรรษาในถ้ำผาบิ้ง ตำบลหนองหอย (นาทราย) อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย.

ออกพรรษาแล้ว ได้เพื่อนพรหมจรรย์ ๔ องค์ด้วยกัน ออกเดินธุดงค์ ไปถึงบ้านท่าคันโท อำเภอสหัสสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ทายกทายิกาในหมู่บ้านนั้นเลื่อมใส อาราธนาให้อยู่โปรด.

พ.ศ. ๒๔๖๒ ทายกทายิกาบ้านท่าคันโท ปลูกกระท่อมให้อยู่ จำพรรษาที่ป่าฮาวหิน ใกล้บ้านท่าคันโท มีพระอยู่จำพรรษาด้วยกัน ๔ องค์.

ในพรรษาปีนี้ พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ จำพรรษาในถ้ำภูเขา (นายูง) บ้านนายูง อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย.

ออกพรรษาแล้ว ได้พร้อมเพื่อนพรหมจรรย์ ๔

องค์ด้วยกัน เดินธุดงค์ไปหาพระอาจารย์มั่น ไปพบท่านที่ภูเขา ซึ่งเป็นที่ที่ท่านจำพรรษานั้นเอง ได้ศึกษากรรมฐานเพิ่มเติมจากพระอาจารย์ แล้วเดินธุดงค์ไปองค์เดียว จนถึงอำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย.

พ. ศ. ๒๔๖๓ จำพรรษาในถ้ำผาบิ้ง ตำบลหนองหอย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย มีสามเณรในวัดอำเภอนั้น ๑ องค์ กับอุบาสกนุ่งห่มขาว ๑ คนไปจำพรรษาด้วย ได้โอกาสดีก็เร่งความเพียร ตั้งแต่ต้นพรรษาจนถึงกลางเดือน ๙ เกิดความรู้ความเห็นแจ่มแจ้งในพระธรรมวินัย จึงเร่งความเพียรต่อไปจนตลอดไตรมาส ได้ความเข้าใจว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นวิภัชชวาที ตรัสจำแนกขันธ์ ๕ ในตัวคนเราหรือ กายกับใจออกเป็นพระธรรมวินัยถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ เมื่อกล่าวความจริงแล้ว ตัวคนเราหรือกายกับใจนี้เป็นตัวอริยสัจ ทั้ง ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา รวมกันเป็น

ธรรมแท่งเดียว ความรู้ที่เกิดขึ้นในตอนนี้ละเอียดเฉียบแหลมคมคายมาก รู้จักตัดสินพระธรรมวินัยได้เด็ดขาด ทำให้การปฏิบัติพระธรรมและพระวินัยเป็นไปอย่างเด็ดเดี่ยวมั่นคง และกล้าหาญ.

(ความตอนนี้ ท่านเคยเล่าให้ผู้เขียนประวัติฟังว่า นอกจากความรู้ดังกล่าวแล้ว โอภาส คือแสงสว่างแจ่มจ้าของดวงจิตก็มีด้วย ทำให้รู้เห็นเหตุการณ์ปัจจุบันได้ถูกต้องแม่นยำมาก ใครจะมาหา มาดีหรือมาร้ายอย่างไร ก็รู้เห็นล่วงหน้าอย่างถูกต้อง นอกจากความรู้และโอภาสแล้ว ก็ปรากฏชัดว่า กิเลสทั้งปวงได้หายหน้าไป จึงทำให้ท่านเข้าใจว่า ได้สำเร็จพระอรหัตตผล จึงตกลงใจทำการฟื้นฟูทำนุบำรุงและเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระสืบไป)

ออกพรรษาแล้ว ได้เดินทางไปหาพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ซึ่งขณะนั้นท่านพักอยู่ใกล้บ้านโพนเชียงหวาง (โพนสะหวาง) ตำบลส่องดาว อำเภอสว่าง

แดนดิน จังหวัดสกลนคร ในระหว่างทางได้ทำการสั่งสอนประชาชน ให้ถึงพระไตรสรณคมน์แทบทุกหมู่บ้านตามรายทาง พักทำการสั่งสอนบ้านละ ๒-๓ คืน ระยะทางเดินจากถ้ำผาบิ้งจนถึงบ้านโพนเชียงหวางนั้น คือจากถ้ำผาบิ้ง ผ่านเขตอำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี เข้าเขตอำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ทลุออกเขตอำเภอเพ็ญ และหนองหาร จังหวัดอุดรธานี แล้วเข้าเขตอำเภอสว่างแดนดิน จงหวัดสกลนคร จนถึงบ้านโพนเชียงหวาง ที่ท่านอาจารย์พำนักอยู่ เมื่อไปถึงแล้วได้กราบเรียนอาราธนาท่านอาจารย์ ให้เป็นหัวหน้าพาทำการฟื้นฟูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระ โดยการสั่งสอนประชาชนพลเมืองให้ปฏิบัติพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง พระอาจารย์ยินดีรับอาราธนา และได้พาทำการสั่งสอนประชาชนตามหน้าที่ของบรรพชิต โดยมิได้รับการแต่งตั้งมอบหมายจากเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง และทางการคณะสงฆ์

ในท้องที่จังหวัดสกลนครไปโดยลำดับ จนถึงท้องที่เมืองหนองสูงเก่า อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนม ณ ที่นั้นพระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระ ได้พำนักอาศัยอยู่ จึงเข้านมัสการและพำนักอาศัยกับพระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระต่อไป.

พ.ศ. ๒๔๖๔ ประชาชนในหมู่บ้านต่าง ๆ ในท้องที่เมืองหนองสูงเก่าได้ฟังธรรมเทศนาเกิดศรัทธาเลื่อมใสมาก ได้ปลูกกุฏิเล็ก ๆ ให้อยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่าหนองน่อง ใกล้เมืองหนองสูงเก่า มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาด้วยกัน พระภิกษุ ๑๐ รูป สามเณร ๕ รูป ออกพรรษาแล้ว มีพระภิกษุสามเณรมารวมกันมากถึง ๒๕ รูป พระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระเป็นประธาน ได้พาเดินทางข้ามภูเขาไปสู่ท้องที่อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร ประชาชนในท้องที่นั้นมีความเลื่อมใสมาก จึงพำนักทำการสั่งสอนประชาชนอยู่ที่ตำบลโคกสี อำเภอวาริชภูมิ เป็นการชั่วคราว.

พ.ศ. ๒๔๖๕ ประชาชนในท้องที่อำเภอวาริชภูมิ ได้จัดสร้างเสนาสนะป่าให้อยู่จำพรรษา ณ ที่ใกล้หมู่บ้านปลาโหล ส่วนพระอาจารย์เสาร์กับพระอาจารย์มั่นจำพรรษาที่วัดป่าวนาราม ใกล้บ้านโคกสี ตำบลโคกสี ในท้องที่อำเภอวาริชภูมิเหมือนกัน ในพรรษานี้ มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาด้วยกัน พระภิกษุ ๒๐ รูป สามเณร ๑๐ รูป.

ออกพรรษาแล้ว ได้อาราธนาพระครูอดิสัยคุณาธาร (อรโก คำ) เจ้าคณะจังหวัดเลย มาเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทกุลบุตรเป็นภิกษุ ๑๘ รูป เสร็จแล้วได้จัดระเบียบเดินธุดงค์ไปเป็นหมู่ ๆ ละ ๗ องค์ถึง ๑๕ องค์ และได้จาริกธุดงค์ไปทางจังหวัดอุดรธานี จนถึงจังหวัดหนองคาย ได้พำนักอยู่ในท้องที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคายทราบข่าวโยมมารดาถึงแก่อนิจจกรรม และทราบข่าวว่าพระมหาปิ่น ปญฺญาพโล ผู้น้องชายซึ่งอยู่กับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ-

วโรรส ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร ได้ขึ้นมาจัดการฌาปนกิจศพโยมมารดาที่บ้านแล้ว ทั้งได้อยู่จำพรรษา ณ วัดสุทัศน์ ในเมืองจังหวัดอุบลราชธานีด้วย คิดจะไปอบรมเอาน้องชายออกเดินธุดงค์ จึงตกลงใจเดินทางไปจังหวัดอุบลราชธานี มีพระภิกษุ ๕ รูป สามเณร ๒ รูปติดตามไปด้วย.

พ.ศ. ๒๔๖๖ จำพรรษาที่วัดสุทัศน์ในเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ได้ทำการอบรม พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล ผู้น้องชายในทางปฏิบัติวิปัสสนาธุระ ออกพรรษาแล้วได้พาเดินธุดงค์ออกจากจังหวัดอุบลราชธานีมุ่งหน้าไปทางจังหวัดอุดรธานี แล้วย้อนกลับไปยังจังหวัดสกลนคร คราวนี้ได้หมู่เดินธุดงค์ด้วยกัน ๑๘ รูป.

พ.ศ. ๒๔๖๗ จำพรรษาที่เสนาสนะป่า บ้านปลาโหล อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาด้วยกัน พระภิกษุ ๕ รูป สามเณร ๓ รูป.

พ.ศ. ๒๔๖๘ จำพรรษาที่วัดป่าวนาราม ใกล้บ้านโคกสี ตำบลโคกสี อำเภอวาริชภูมิ จังหวัดสกลนคร มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาด้วยกัน ภิกษุ ๕ รูป สามเณร ๓ รูป.

พรรษานี้ พระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีลเถระ กับพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถระ พร้อมกับหมู่คณะจำนวนหนึ่ง ยังคงอยู่จำพรรษาในท้องที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย.

พ.ศ. ๒๔๖๙ จำพรรษาที่สำนักสงฆ์วัดป่า ใกล้เมืองอากาศอำนวย ตำบลอากาศอำนวย อำเภอวานรนิวาส จังหวัดสกลนครมีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาด้วยกัน ภิกษุ ๑๐ รูป สามเณร ๕ รูป.

พรรษานี้ พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถระ กับหมู่คณะจำนวนหนึ่งไปอยู่จำพรรษาที่สำนักสงฆ์ วัดป่าบ้านสามผง ตำบลสามผง อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม.

ก่อนเข้าพรรษาปีนี้ ได้อาราธนาท่านเจ้าคุณ พระธรรมเจดีย์ สมัยที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระญาณดิลก เจ้าคณะมณฑลอุดรธานี ไปเป็นพระอุปัชฌายะ อุปสมบทนาค ๘ คน เป็นพระภิกษุ มีญัติ คือบวชแปลง พระอุปัชฌาย์เกิ่ง อธิมุตฺตโก เป็นต้น มีพระภิกษุสามเณรอยู่จำพรรษาร่วมกับพระอาจารย์ พระภิกษุ ๒๐ รูป สามเณร ๕ รูป.

ส่วนพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีลเถระ กับหมู่คณะจำนวนหนึ่ง ยังคงอยู่จำพรรษาในท้องที่อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย มีพระภิกษุสามเณรจำพรรษาร่วมด้วย ภิกษุ ๑๕ รูป สามเณร ๘ รูป.

ออกพรรษาแล้ว ได้อาราธนาพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺตเถระ ให้พาไปโปรดญาติโยม ในท้องที่จังหวัดอุบลราชธานี พระอาจารย์ มีความยินดีพาไป มีพระภิกษุสามเณรติดตามไป รวมทั้งสิ้น ๓๒ รูป ได้ทำการสั่งสอนประชาชนในท้องที่อำเภออำนาจเจริญ

โดยเฉพาะในหมู่บ้านญาติ ซึ่งเป็นชาติภูมิชั่วระยะกาลหนึ่งก่อนถึงกาลจำพรรษา

พ. ศ. ๒๔๗๐ จำพรรษา ณ วัดสุทัศน์ในเมือง จังหวัดอุบลราชธานี พร้อมกับ พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล และหมู่คณะรวมกันทั้งพระภิกษุทั้งสามเณร ๒๔ รูป.

ส่วนพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ได้จากไปจำพรรษา ณ วัดปทุมวนาราม พระนคร แล้วเลยไปนครเชียงใหม่ กับเจ้าพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์)

ออกพรรษาแล้ว ท่านปลัดขวา อำเภออำนาจเจริญได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ และขอให้ไปแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอนประชาชน ในท้องที่อำเภออำนาจเจริญ ได้ขอหนังสือจากข้าหลวงประจำจังหวัดอุบลราชธานี ได้แล้วได้ออกดำเนินการแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนพลเมือง ให้ละความชั่ว ประพฤติความดี ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสได้ละมิจฉาทิฏฐิ ประกาศ

ปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะจำนวนมาก ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ได้ทำการสั่งสอนประชาชนเป็นทางราชการ โดยอาศัยอำนาจของเจ้าหน้าที่ฝ่ายบ้านเมือง.

เมื่อทำการสั่งสอนประชาชนในท้องที่อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานีเสร็จแล้ว ได้อยู่จำพรรษา ณ ป่าใกล้หมู่บ้านหนองขอน ซึ่งเป็นชาติภูมิ เพื่อโปรดญาติโยม เมื่อ พ. ศ. ๒๔๗๑ ออกพรรษาแล้ว เดินทางมุ่งหน้าสู่จังหวัดขอนแก่น เมื่อไปถึงแล้ว ได้พำนักอยู่ในป่าโคกเหล่างา ด้านตะวันออกเมืองขอนแก่น ทิศเหนือบ้านโนนทัน ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พระครูพิศาลอรัญญเขตต์ (เขมิโย จันทร์) เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น วัดศรีจันทร์ ในเมืองซึ่งเป็นญาติ ได้อนุมัติให้ตั้งเป็นสำนักสงฆ์ขึ้น เรียกว่า วัดป่าวิเวกธรรม และได้อยู่จำพรรษา ณ ที่นั้น ๓ พรรษา คือพรรษาปี พ. ศ. ๒๔๗๒-๒๔๗๓-๒๔๗๔.

โดยการรับรองของท่านเจ้าคุณ พระธรรมเจดีย์ ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระญาณดิลก เจ้าคณะมณฑลอุดรธานี พระครูพิศาลอรัญญเขตต์ (เขมิโย จันทร์) เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น ได้เป็นประธานพาทำการสั่งสอนประชาชนพลเมืองในท้องที่อำเภอเมือง อำเภอน้ำพอง อำเภอภูเวียง อำเภอชนบท และอำเภอพล ในฤดูกาลนอกพรรษาตลอดเวลา ๓ ปี ในการนี้ได้มีหนังสือของข้าหลวงประจำจังหวัดขอนแก่นเป็นเครื่องมือ และมีเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ และพระอุปัชฌายะร่วมการด้วย การทำงานครั้งนี้เรียบร้อยดีและทั่วถึง ประชาชนพลเมืองได้ละความชั่ว ประพฤติความดี และละมิจฉาทิฏฐิ ประกาศปฏิญาณตนถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะเป็นจำนวนมาก ครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ได้รับความร่วมมือทั้งทางฝ่ายบ้านเมือง ทั้งทางฝ่ายคณะสงฆ์ เป็นทางราชการ.

คณะชาวบ้านและชาววัดสมศรี บ้านพระคือ ตำบลพระคือ อำเภอเมือง ได้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในคณะธรรมยุติกา ได้พร้อมใจกันยกวัดสมศรีให้เป็นวัดธรรมยุติกา และพระภิกษุสามเณรในวัดทุกรูป บวชแปลงเป็นพระภิกษุ ๘ รูป สามเณร ๔ รูป พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล ได้อยู่จำพรรษา ณ วัดสมศรี บ้านพระคือ เพื่ออบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรผู้บวชแปลงใหม่เหล่านั้น.

ตลอดเวลา ๓ ปีนี้ พระภิกษุสามเณรมีจำนวนมากขึ้นโดยลำดับ พระภิกษุไม่ต่ำกว่า ๕๐ รูป สามเณรไม่ต่ำกว่า ๔๐ รูป ได้แยกย้ายกันจำพรรษาในสำนักสงฆ์วัดป่าใกล้หมู่บ้านต่าง ๆ ในท้องที่อำเภอเมืองโดยมาก ในท้องที่อำเภออื่นก็มีบ้าง เช่นท้องที่ในอำเภอน้ำพอง ภูเวียง ชนบท และอำเภอพล แต่เป็นจำนวนน้อย โดยมากไปพำนักอาศัยทำการสั่งสอนประชาชนในฤดูกาลนอกพรรษา ภายหลังจึงมีผู้ศรัทธาจัดการ

สร้างสำนักสงฆ์วัดป่าขึ้น แล้วขอพระภิกษุสามเณรฝ่ายวิปัสสนาธุระจากเจ้าคณะจังหวัดออกไปอยู่จำพรรษา บางแห่งก็กลายเป็นวัดถาวรขึ้น บางแห่งก็ร้างไป วัดธรรมยุตในจังหวัดขอนแก่น ตั้งขึ้นโดยท่านองค์นี้เป็นส่วนมาก จึงมีวัดธรรมยุตมาก เป็นที่ ๒ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในบัดนี้ (พ. ศ. ๒๕๐๕).

พ. ศ. ๒๔๗๕ เจ้าพระคุณ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺสมหาเถระ อ้วน) ขณะดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระธรรมปาโมกข์ เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา ได้เห็นเจ้าพระคุณ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) ป่วยหนัก บังเกิดมีความสลดสังเวชใจ เห็นภัยในวัฏฏสงสาร ใคร่แสวงหาที่พึ่ง ได้ตกลงใจไปรับจากจังหวัดขอนแก่น ให้มาทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระ ในความอำนวยการของท่าน ณ จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งอยู่ในความปกครองของท่าน คราวนี้ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ

ได้อนุมัติให้ตั้งสำนักสงฆ์วัดป่าขึ้นได้ หลวงชาญนิคม กับพวกจึงรับบัญชาเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ สร้างวัดป่าสาลวันขึ้นเป็นวัดแรก พอให้เป็นตัวอย่าง เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ก็ได้ออกมาบำเพ็ญภาวนาเป็นครั้งคราวในเวลาว่างการคณะ (ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์) ได้อยู่จำพรรษาในวัดป่าสาลวัน ในระยะแรกสร้างวัดตั้งแต่ปี พ. ศ. ๒๔๗๕ ถึง ๒๔๗๙ รวมเวลา ๕ ปี.

พ. ศ. ๒๔๘๐ ท่านเจ้าคุณ พระปราจีนมุนี ได้กราบเรียนเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ขอไปช่วยการตั้งวัดป่าทรงคุณ ดงพระราม ปราจีนบุรี ได้ไปช่วยจัดการครั้งแรก ๑ เดือน และได้ไปช่วยจัดการปฏิสังขรณ์ วัดปากพอก ซึ่งร้างมา ๕ ปีแล้วให้กลับคืนสู่สภาพเป็นวัด มีพระสงฆ์อยู่ประจำ ๓ เดือน ทั้ง ๒ แห่งนี้เป็นผลสำเร็จดังความประสงค์ของท่านเจ้าคุณพระปราจีนมุนี.

ครั้นถึงเดือนมิถุนายน ได้ไปอยู่กับท่านเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ณ วัดบรมนิวาส พระนคร เจ้าพระคุณ

สมเด็จ ฯ บัญชาสั่งให้ช่วยทำการสั่งสอนพุทธบริษัทให้ฝึกหัดนั่งทำสมาธิภาวนา ได้ปฏิบัติตามบัญชาตลอดไตรมาส.

ภายในพรรษาปีนี้ ท่านเจ้าคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ (นิทฺเทสโก เทศ) วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร ได้ขอร้องให้ไปช่วยสั่งสอนพุทธบริษัท ฝึกหัดนั่งสมาธิภาวนาที่วัดของท่าน ก็ได้ไปช่วยตามความประสงค์.

พ. ศ. ๒๔๘๑ ถึง ๒๔๘๓ ได้กลับมาอยู่ประจำ ณ วัดป่าสาลวันอีก ได้สอนพุทธบริษัทฝึกหัดนั่งสมาธิภาวนาเป็นประจำ.

ออกพรรษาปี พ. ศ. ๒๔๘๓ แล้ว คณะวัดบ้านหนองบัวใหญ่ อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ได้มาอาราธนาไปจัดการสร้างสำนักสงฆ์ ขึ้นที่บ้านหนองบัวใหญ่ ได้ไปจัดการสร้างวัดขึ้น ๑ วัดให้ชื่อ วัดป่าไพโรจน์ ได้ไปสร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลัง กว้าง ๖ วา ยาว ๙ วา เสาไม้เต็งรัง พื้นกระดาน ฝากระดาน

มุงหญ้าคา สำเร็จภายใน ๕ เดือน มีพระภิกษุ ๕ รูป สามเณร ๓ รูป อยู่จำพรรษา.

ระหว่างเดือนพฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๘๔ ได้พิจารณาเห็นอุปสัคแห่งการประพฤติปฏิบัติพระพุทธศาสนา ซึ่งจำเป็นที่สุดที่จะต้องสละชีวิตทำความเพียร จึงตกลงใจตั้งสัตยาธิษฐานทำความเพียร ไม่ได้หลับนอนถึง ๗ วัน ๗ คืน เกิดอาพาธหนัก ทุกขเวทนากล้าแข็ง และเกิดความโทมนัสคับแค้นใจเป็นกำลัง พิจารณาเห็นว่า บุญวาสนาไม่เพียงพอ ไม่อาจทำความเพียรให้สำเร็จมรรคผลนิพพานในชาติปัจจุบันได้ จึงตัดสินใจปรารถนาพุทธภูมิ เริ่มสร้างบารมีเพื่อพระโพธิญาณสืบไป.

พ. ศ. ๒๔๘๔ เดือนมิถุนายน กลับจากชัยภูมิไปอยู่วัดป่าสาลวันและจำพรรษาที่นั่น.

พ. ศ. ๒๔๘๕ คณะวัดป่าแสนสำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ขอร้องให้ไปช่วย ได้ไป

ทำการสั่งสอนพุทธบริษัท และสร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลัง กว้าง ๖ วา ยาว ๑๐ วา ๒ ศอก เสาไม้เต็งรัง ๔ เหลี่ยม พื้นกระดาน มุงด้วยกระเบื้องซิเมนต์ เมื่อทำการเสร็จแล้ว ได้กลับคืนจำพรรษา ณ วัดป่าสาลวัน จังหวัดนครราชสีมา.

พ. ศ. ๒๔๘๖ เวลานอกพรรษาได้ไปช่วยจัดการสร้างพระพุทธบาททำด้วยปูนซิเมนต์ กว้าง ๑ เมตร ยาว ๒ เมตร พร้อมทั้งมณฑปทำด้วยไม้ ๑ หลัง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธบาท และได้สร้างกุฎีไม้ ๑ หลัง กว้าง ๓ วา ๒ ศอก ยาว ๓ วา ๒ ศอก เสาไม้เต็งรัง พื้นฝากระดานมุงด้วยกระเบื้องปูนซิเมนต์ ณ วัดป่าแสนสำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี แล้วกลับไปจำพรรษา ณ วัดป่าสาลวัน.

อนึ่งเมื่อเดือนเมษายนศกนี้ ได้ไปจัดการฌาปนกิจศพพระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระ ซึ่งได้มรณภาพแต่ก่อนเข้าพรรษา พ. ศ. ๒๔๘๕ ณ วัดบูรพา ในเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี โดยบัญชาของเจ้าพระคุณสมเด็จฯ

พ.ศ. ๒๔๘๗ และ ๒๔๘๘ ได้ไปช่วยการสร้างธรรมาสน์ ๒ หลัง กว้าง ๑ เมตร กับทำการฉลองศาลาและพระพุทธบาท ณ วัดป่าแสนสำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี.

เนื่องด้วยพระมหาปิ่น ปญฺญาพโล น้องชายป่วยได้นำมาพักรักษาพยาบาลอยู่ ณ วัดป่าแสนสำราญด้วย จึงจำต้องอยู่จำพรรษา ณ วัดป่าแสนสำราญ.

อนึ่ง ภายในพรรษาปี พ.ศ. ๒๔๘๗ และ ๒๔๘๘ นี้ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ ก็อาพาธได้ลางานพักรักษาพยาบาลอยู่วัดสุปัฏนาราม ในเมืองจังหวัดอุบลราชธานี มีบัญชาให้มาอยู่จำพรรษาในที่ใกล้ พอไปมาเยี่ยมเยียนกันได้ง่าย ๆ จึงได้ปฏิบัติตามบัญชาด้วย.

ในภายในพรรษาปี ๒๔๘๗ นี้ ได้รับความช่วยเหลือจากพระอริยคุณาธาร (ปุสฺโส เส็ง ป. ๖ น. ธ. เอก) แนะนำวิธีบำเพ็ญภาวนารักษาจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส

คงที่ ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำตลอดไตรมาส และในพรรษา พ.ศ. ๒๔๘๘ ได้รับแนะนำเพิ่มเติมทางวิปัสสนาวิธี ก็ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำจนเต็มความสามารถตลอดไตรมาส วันออกพรรษาปีนี้ พระอริย-คุณาธาร ได้กรุณาแสดงธรรมให้ฟัง ยังเกิดความเข้าใจซาบซึ้งในพระพุทธศาสนาได้ความเบาใจและปลอดโปร่งใจ จึงอยู่อย่างเป็นสุขในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตั้งแต่นั้นมา จึงได้ถือเอาพระอริยคุณาธาร เป็นครูบาอาจารย์อีกองค์หนึ่ง มิให้ท่านกราบไหว้ตามระเบียบพระวินัยเพราะเป็นการผิดธรรม ได้แสดงสามีจิกรรมต่อท่านเจ้าคุณพระอริย-คุณาธาร เพื่อประกาศให้ศานุศิษย์และสพรหมจารีรู้ว่าท่านเจ้าคุณเป็นครูบาอาจารย์ของตนหลายครั้ง มีผู้เข้าใจตามจำนวนมาก ที่ไม่เข้าใจตามก็มี จึงคงมีผู้เข้าใจผิดในท่าน เจ้าคุณพระอริยคุณาธาร ว่ามานะกระด้าง ถือตัว ถือยศ ถือศักดิ์ ไม่กราบไหว้พระภิกษุ

ผู้มีอาวุโสสูงกว่า และยินดีรับสามีจิกรรมของพระภิกษุผู้มีอาวุโสสูงกว่า จึงขอแจ้งไว้ในที่นี้อีกครั้งหนึ่ง ขอให้บรรดาศานุศิษย์ของข้าพเจ้าและสพรหมจารีทั้งหลายพึงเข้าใจว่า ท่านเจ้าคุณ พระอริยคุณาธาร เป็นอาจารย์สอนธรรมแก่ข้าพเจ้าองค์หนึ่ง ต่อจากพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ อย่าพึงประมาทดูหมิ่นท่าน พึงสนใจพึ่งคำแนะนำสั่งสอนของท่านสืบไป.

พ. ศ. ๒๔๘๙ วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล มรณภาพ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ บัญชาให้จัดการฌาปนกิจ โดยไม่ชักช้าจึงได้ปฏิบัติตามบัญชาจัดการฌาปนกิจศพพระมหาปิ่น ปญฺญาพโล เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม เสร็จแล้ว ได้กลับไปวัดป่าสาลวัน จัดการสร้างพระพุทธรูปทอง หล่อเป็นพระประธาน ๒ องค์ หน้าตักองค์ละ ๑๕๐ เซ็นติเมตร ทองหนักองค์ละ ๗๕๐ กิโลกรัม สิ้นเงิน ๓๓,๖๙๖ บาท (สามหมื่นสามพันหกร้อยเก้าสิบหกบาทถ้วน) แล้วอยู่จำพรรษา ณ วัด

ป่าสาลวัน.

พ.ศ. ๒๔๙๑ ถึง ๒๕๐๒ ได้ไปจัดการวัดป่าทรงคุณ ดงพระราม ปราจีนบุรี และอยู่จำพรรษาด้วย ตลอดเวลา ๔ ปีแรกที่อยู่วัดป่าทรงคุณ ได้ทำการต่าง ๆ คือ :—

๑. ประชุมพุทธบริษัทวัดป่าทรงคุณ อบรมสั่งสอนให้ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจริง ๆ ให้เป็นไปเพื่อความสามัคคีพร้อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

๒. ประชุมพระภิกษุสามเณร อบรมสั่งสอนให้มีระเบียบและประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยโดยถูกต้อง ได้กำหนดเวลาประกอบศาสนกิจไว้ดังนี้

ก. เวลา ๔.๐๐ น. ลงประชุมพร้อมกันที่ศาลาการเปรียญ ทำวัตรสวดมนต์ และนั่งสมาธิภาวนาจนถึง ๖.๐๐ น.

ข. เวลา ๖.๐๐ น. เลิกประชุม ทำกิจวัตรต่าง ๆ เช่นตั้งน้ำใช้ น้ำฉัน ปัดกวาด ทำความสะอาด บิณฑบาต โปรดสัตว์ ทำภัตตกิจเสร็จฟังโอวาท

ค. เวลา ๑๙.๐๐ น. ประชุม ณ ศาลาการเปรียญ ทำวัตรค่ำ สวดมนต์ และฟังโอวาท เสร็จแล้วเลิกประชุม ไปทำความเพียรเจริญภาวนา ณ ที่อยู่ของตน ๆ

๓. ได้เสนอความเห็นถวายเจ้าคณะธรรมยุต จังหวัดปราจีนบุรี ให้มอบหน้าที่อุปการะวัดป่าทรงคุณให้แก่ ผ. บ. พล ๒ เจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดปราจีนบุรีอนุมัติ ผ. บ. พล ๒ ได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งประกอบด้วยนายทหารชั้นสัญญาบัตร และชั้นประทวน รวม ๖ นาย ให้มีหน้าที่เอาใจใส่ดูแลอุปถัมภ์บำรุงวัดป่าทรงคุณ คณะกรรมการ พร้อมด้วยภิกษุสามเณรและสัปปุรุษของวัดได้พร้อมใจกันจัดการทำนุบำรุงวัดป่าทรงคุณให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น คือ :—

เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๔๙๒ ได้ทำการสร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลัง กว้าง ๖ วา ๒ ศอก ยาว ๑๑ วา เสาไม้เต็งรัง พื้นฝากระดาน มุงด้วยกระเบื้องซิเมนต์ สิ้น

เงิน ๓๘,๑๗๒ บาท (สามหมื่นแปดพันหนึ่งร้อยเจ็ด-สิบสองบาทถ้วน) จบประวัติตามที่ท่านเจ้าคุณพระ-ญาณวิศิษฏ์บันทึกไว้เองเพียงเท่านี้ ต่อแต่นี้ไปผู้เขียนจะได้รวบรวม และเรียบเรียงประวัติของท่านเจ้าคุณเท่าที่ได้ทราบเอง และมีผู้บอกเล่าหากขาดตกบกพร่องประการใด หวังว่าคงได้รับอภัยจากบรรดาศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือทั้งหลาย.

ช่วยการคณะธรรมยุตจังหวัดเพชรบุรี

ในระหว่างที่อยู่จำพรรษา ณ วัดป่าทรงคุณ ดงพระราม ปราจีนบุรีนี้ ทางการคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๙ ได้ขอไปช่วยการคณะธรรมยุต จังหวัดเพชรบุรี ท่านก็ได้ไปช่วยจัดการจนเป็นผลสำเร็จเรียบร้อย แล้วส่งมอบงานคืนแก่เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๙ แล้วกลับคืนไปจำพรรษา ณ วัดป่าทรงคุณ ดงพระรามตามเดิม.

เป็นประธานทำการสร้างโบสถ์วัดป่าสาลวัน

เมื่อ พ. ศ. ๒๔๙๙ พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ พร้อมกับอุบาสกอุบาสิกานครราชสีมา อาราธนาให้เป็นประธานทำการสร้างโบสถ์วัดป่าสาลวัน ท่านรับอาราธนา และเป็นประธานทำการสร้างโบสถ์จนสำเร็จ พอทำการผูกพัทธสีมาได้เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๕๐๔ โบสถ์หลังนี้ กว้าง ๘.๐๐ ม. ยาว ๑๖.๐๐ ม. ก่ออิฐเสริมคอนกรีต มุงกระเบื้องเคลือบดินเผา ช่อเพดานคอนกรีต พื้นปูกระเบื้องซีเมนต์ รูปทรงแบบศิลปกรรมไทย เหมือนโบสถ์วัดสุทธจินดา สิ้นเงินค่าก่อสร้างแล้ว ๓๕๐,๘๐๖.๑๘ บาท ยังดำเนินการก่อสร้างส่วนประกอบอยู่ และยอดเงินค่าก่อสร้างยังไม่ได้งบ จึงยังไม่ทราบแน่ว่าเท่าไร.

เป็นหัวหน้าคณะพระกรรมฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

เมื่อวันที่ ๑๘-๑๙-๒๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๓ ท่าน

เจ้าคุณได้อาราธนาเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ พร้อมด้วยผู้ช่วย และเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายจังหวัด กับเรียกพระกรรมฐาน ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ของท่าน และนิมนต์ครูบาอาจารย์ไปประชุมที่วัดป่าสาลวัน นครราชสีมา ปรึกษาหารือกัน หาทางทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระให้เจริญและแผ่ไพศาล พระเทพบัณฑิต เจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วยภาค ๓-๔-๕ พร้อมกับเจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดและผู้ช่วย หลายจังหวัดซึ่งเป็นฝ่ายบริหาร (คันถธุระ) กับพระกรรมฐานชั้นอาจารย์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำนวน ๑๐๘ รูป ซึ่งเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระได้ประชุมปรึกษาหารือกัน ตกลงให้เจ้าคุณเป็นหัวหน้าคณะพระกรรมฐานแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และให้วัดป่าสาลวันเป็นสำนักวิปัสสนาธุระ ศูนย์กลางการชุมนุมของคณะพระกรรมฐาน กับได้ปรึกษาหารือข้อปฏิบัติพระธรรมวินัยบางประการ ให้ถูกต้องตามแบบ

แผนเป็นระเบียบเดียวกัน ท่านเจ้าคุณได้ตักเตือนให้ทุกคนในที่ประชุมเอาใจใส่ประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยในส่วนตนเอง และให้เอาใจใส่อบรมสั่งสอนศิษยานุศิษย์ ตลอดถึงพุทธบริษัททั่วไปให้ประพฤติปฏิบัติพระธรรมวินัยด้วย ทั้งนี้เพื่อความเจริญรุ่งเรืองวัฒนาสถาพร และแผ่ไพศาลของพระพุทธศาสนาสืบไป.

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ. ศ. ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณได้อาราธนาเจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ เป็นประธานประชุมคณะพระกรรมฐาน และจัดงานผูกพัทธสีมาวัดป่าสาลวัน ท่านเจ้าคุณพระธรรมปิฎก[๑] เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ ได้กรุณาเป็นประธาน เจ้าคณะธรรมยุตจังหวัดและผู้ช่วย กับพระคณะกรรมฐานทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งในภาคอื่น ๆ ได้มาประชุมเป็นจำนวนมากประมาณ ๑๕๐ รูป ที่ประชุมได้ปรึกษาหารือข้อปัญหาทางพระวินัย และระเบียบ

---

๑. ปัจจุบันเป็นพระพรหมมุนี

การเดินธุดงค์ของพระคณะกรรมฐาน เพื่อป้องกันความเสียหายอันอาจมีขึ้น เนื่องจากการเดินธุดงค์ไปต่างถิ่นห่างไกลครูบาอาจารย์ เสร็จการประชุมแล้ว ได้พร้อมเพรียงกันสวดถอนและผูกพัทธสีมา ณ วันที่ ๗-๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๔.

อาพาธ

ท่านเจ้าคุณได้อาพาธมาแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้รักษาพยาบาลก็ทุเลามาพอทำการงานได้ ครั้นมาปี พ.ศ. ๒๕๐๔ โรคกำเริบมากได้เข้ารับการรักษาพยาบาล ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ พญาไท พระนคร นายแพทย์ได้ทำการผ่าตัดเอาเนื้อร้ายในถุงน้ำดีออก เมื่ออาการป่วยค่อยทุเลาแล้ว ได้ออกจากโรงพยาบาลมาจัดงานผูกพัทธสีมา ณ วัดป่าสาลวัน นครราชสีมา เมื่อวันที่ ๑-๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๔ ครั้นเสร็จงานแล้วโรคได้กำเริบมากขึ้นอีก จึงได้ไปรับการรักษาพยาบาล ณ โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ อีก นายแพทย์ได้ทำ

การผ่าตัดดูภายใน พบว่าโรคมะเร็งได้เกิดขึ้นภายในลำไส้ และลุกลามเข้าในกระเพาะ สุดความสามารถที่จะรักษาเยียวยาได้ เมื่อได้รับการรักษาบาดแผลผ่าตัดพอทุเลาแล้ว นายแพทย์อนุญาตให้ออกจากโรงพยาบาลมารักษาพยาบาล ณ วัดป่าสาลวัน เมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม พ. ศ. ๒๕๐๔.

มรณภาพ

ท่านได้ให้รักษาทั้งด้วยยาแผนโบราณ แผนปัจจุบันและน้ำมนต์ น้ำมัน โรคก็ทุเลาบ้างนิดหน่อย ครั้นมาเมื่อวันที่ ๔ กันยายน ๒๕๐๔ โรคได้กำเริบมากขึ้นอีกสุดวิสัยที่จะรักษาเยียวยาได้ และได้มรณภาพด้วยอาการสงบ มีสติสัมปชัญญะจนถึงเวลาสิ้นสุดแห่งลมหายใจ เมื่อวันที่ ๘ กันยายน พ. ศ. ๒๕๐๔ เวลา ๑๐.๒๐ น. ก่อนหน้าจะมรณภาพนั้น คณะศิษยานุศิษย์มีพระครูวินัยธรภุมมี เป็นประธานได้ชุมนุมการสวดพระอภิธรรมถวาย พอสวดไปถึงบท **นิโรโธ โหติ**

ก็พอดีท่านสิ้นลมปราณ เป็นการน่าอัศจรรย์ สมกับที่ท่านได้เอาใจใส่ฝึกฝนตนทางกรรมฐานมาเป็นเวลานาน.

การศพ

เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๐๔ เวลา ๑๖.๐๐ น. คฤหัสถ์และบรรพชิตในจังหวัดนครราชสีมา ผู้มีเกียรติมากท่านด้วยกัน แม้ต่างนิกายก็ไม่รังเกียจ ได้มาแสดงคารวะและเมตตาธรรม สรงน้ำศพอย่างคับคั่ง แสดงให้เห็นว่าท่านเจ้าคุณเป็นที่เคารพนับถือเป็นที่เมตตาปรานีของคฤหัสถ์ บรรพชิตเป็นอันมาก.

วันที่ ๑๔-๑๕ กันยายน ๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ และพระเทพบัณฑิต เจ้าคณะธรรมยุตภาคผู้ช่วย ได้กรุณามาเป็นประธาน พาคณะศิษยานุศิษย์ทั้งใกล้และไกลบำเพ็ญกุศลสัตตมวารถวาย มีพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูปในจังหวัดนครราชสีมา เจริญพระพุทธมนต์ พระเดช

พระคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร ได้กรุณามาแสดงพระธรรมเทศนา มีพระสวดธรรมบรรยายรับเทศน์ ๔ รูป และมีพระสวดมาติกาบังสุกุล ๑๒๐ รูป คณะศิษยานุศิษย์ได้ถวายจตุปัจจัยไทยธรรมอย่างโอฬารสมเกียรติ รวมที่ถวายปวารณาพระเป็นเงิน ๖,๒๐๐ บาท (หกพันสองร้อยบาท)

วันที่ ๒๖-๒๗ ตุลาคม ๒๕๐๔ ซึ่งเป็นวาระครบ ๕๐ วัน และวันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๐๔ ซึ่งเป็นวาระครบ ๑๐๐ วัน คณะศิษยานุศิษย์ทั้งใกล้และไกล ก็ได้มาร่วมกันบำเพ็ญกุศลเช่นสัตตมวารแรก ท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๓-๔-๕ กับพระเทพบัณฑิต เจ้าคณะธรรมยุตผู้ช่วยภาค ๓-๔-๕ ก็ได้กรุณามาเป็นประธาน มาบำเพ็ญการกุศลถวายอีกวาระหนึ่ง.

เมื่อครั้งบำเพ็ญกุศล ๕๐ วันนั้น คณะศิษยานุศิษย์

และผู้เคารพนับถือได้พร้อมใจกันสร้างศาลาการเปรียญ ๑ หลังเป็นอนุสรณ์ให้ชื่อว่า ศาลาญาณประทีป ได้วางศิลาฤกษ์โดยท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี เมื่อวันที่ ๒๖ ตุลาคม ๒๕๐๔ เวลา ๑๕.๕๐ น. และได้ลงมือก่อสร้างตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา.

ศาลาหลังนี้ กว้าง ๑๕.๐๐ เมตร ยาว ๓๑.๐๐ เมตร เสาท่อนล่างคอนกรีต พื้นล่างลาดซิเมนต์ เสาท่อนบนไม้เต็งรัง พื้นชั้นบนปูกระดานหลังคามุงกระเบื้องซิเมนต์ลูกฟูกลอนคู่ ฝาเพี้ยม ประมาณค่าก่อสร้าง ๒๕๐,๐๐๐ บาท (สองแสนห้าหมื่นบาท) กำหนดให้แล้วเสร็จทันวันพระราชทานเพลิง ซึ่งกำหนดวันที่ ๒๔ เมษายน ๒๕๐๕ โดยกำหนดว่า ตั้งศพและพระราชทานเพลิงบนศาลานั้นทีเดียว ไม่ต้องสร้างเมรุต่างหาก.

งานสร้างศาลาหลังนี้ คณะศิษยานุศิษย์ได้มอบภาระการอำนวยการแก่เจ้าคุณ พระราชสุทธาจารย์

วัดสุทธจินดา เจ้าคณะธรรมยุต จังหวัดนครราชสีมา พระศรีวรญาณ วัดสุทธจินดา เจ้าคณะธรรมยุต ผู้ช่วยจังหวัดนครราชสีมา เป็นผู้ควบคุมงาน นายวิน คมนาบูล เป็นไวยาวัจจกร และให้พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ พระอาจารย์ ฝั้น อาราจาโร พระอาจารย์กงมา จิรปุญฺโญ เป็นหัวหน้า และผู้ช่วยในการดำเนินการก่อสร้างร่วมกับนายช่าง ผู้รับเหมาก่อสร้าง ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือทั้งใกล้และไกลได้บริจาคทรัพย์ร่วมกันเป็นค่าก่อสร้างสำเร็จทันกำหนดงานพระราชทานเพลิงสมความตั้งใจ.

นอกจากสร้างศาลาเป็นอนุสรณ์แล้ว คณะศิษยานุศิษย์โดยมี ท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี เป็นประธาน ได้ปรึกษาตกลงกันสร้างเครื่องสังเฆต คือ ตู้พระปาฏิโมกข์ ๗๓ ตู้ เท่าอายุของท่านเจ้าคุณญาณ-วิศิษฎ์ ถวายแก่วัดต่าง ๆ เป็นอนุสรณ์อีกส่วนหนึ่ง.

ส่วนการพิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกในงานพระราช

ทานเพลิงศพ และการเรียบเรียงประวัติท่าน เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์นั้น ท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี พร้อมด้วยคณะศิษยานุศิษย์ได้มอบภาระแก่ข้าพเจ้า (พระอริยคุณาธาร) ข้าพเจ้าได้เสนอเรื่อง พระธรรมเทศนาโสฬสปัญหากัณฑ์ชตุกัณณิมาณวกปัญหา สำนวนของเจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ) และเรื่องพระไตรสรณคมน์ และสมาธิวิธีของท่านเจ้าคุณ พระญาณวิศิษฏ์ เพื่อพิมพ์แจก และขอเสนอชื่อรวมว่า ญาณประทีป พิมพ์เป็นที่ระลึก ได้รับอนุมัติตามเสนอ ท่านเจ้าคุณพระพรหมมุนี สั่งให้พิมพ์ ๑,๐๐๐ เล่ม ข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่า ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์มีมาก เกรงจะไม่ทั่วถึงกัน ข้าพเจ้าจึงตกลงใจพิมพ์พระธรรมเทศนาเมตตาปสันนาทิกถา ของพระเดชพระคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ ซึ่งแสดงในงานสัตตมวารแรก เมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๕๐๔ อีกเรื่องหนึ่งเป็น

ส่วนตัวของข้าพเจ้า จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม เพื่อแจกแก่ศิษยานุศิษย์และผู้เคารพนับถือให้ได้ทั่วถึงกัน.

สังขารไม่เที่ยง

ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ได้กำเนิดขึ้นในโลก เมื่อวันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๒ ดำรงชีวิตในเพศบรรพชิตตั้งแต่อายุ ๑๕ ปี ตลอดมาถึงกาลอวสานของชีวิต เมื่อวันที่ ๘ กันยายน ๒๕๐๔ เวลา ๑๐.๒๐ น. สิริรวมอายุโดยปีได้ ๗๓ ปี รูปร่างกายของท่านได้สลายไปแล้ว แม้ชื่อและโคตรของท่านก็จะเลือนหายไปจากความทรงจำของบุคคลในกาลต่อไปด้วย ทั้งนี้เพราะเป็นไปตามกฎธรรมดาของสังขาร ขึ้นชื่อว่า สังขารคือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งทั้งมวลที่จะคงอยู่ตลอดไป มิได้มี ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลง แปรไปและสลายไป ได้ในพระบาลีว่า

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตมฺปิ ชีรติ รูปร่างกายของผู้ต้องตายย่อมทรุดโทรมไป แม้ชื่อและโคตร

ก็จะสลายไปเหมือนกัน.

อะไรเล่าที่ไม่เปลี่ยนแปลง?

ในร่างกายคือ รูป กับนาม ของคนเรานั้น มีจิตซึ่งเป็นธาตุรู้อาศัยอยู่ จิตใจนั้นเป็น **เอกธรรม** มีหนึ่งโดยธรรมชาติและเป็น **สภาพกลาง** น้อมไปทางดีก็ได้ น้อมไปทางเลวก็ได้ เมื่อปล่อยไปตามยถากรรม ย่อมตกไปในอำนาจฝ่ายต่ำ คือกิเลสตัณหา นำมาซึ่งความพินาศฉิบหายใหญ่หลวง แต่ถ้าได้รับการฝึกฝนอบรมดีมีคุณธรรมสูง ก็เจริญรุ่งเรือง นำความสุขความเจริญมาให้เหลือล้น ยิ่งกว่าพ่อแม่พี่น้องทำให้ **จิตใจเป็นชาติอมตะ** เมื่อได้รับการชำระให้บริสุทธิ์สะอาดปราศจากกิเลสตัณหาแล้ว ย่อมผ่องแผ้วเหมือนแก้วมณีโชติ มีรัศมีแจ่มจ้าดังดวงอาทิตย์ บรรลุถึงสภาพปราศจากสังขาร คือพระนิพพาน เป็นอสังขตะ อันปัจจัยใด ๆ ปรุงแต่งอีกไม่ได้ จิตใจ

เช่นนั้นพ้นจากสภาพสังขตะ ถึงความเป็นดวงธรรมอันบริสุทธิ์ เมื่อหลุดพ้นจากรูปกายด้วยอำนาจสมาธิ หลุดพ้นจากนามกายด้วยวิปัสสนาญาณชั้นสูงสุดแล้ว ย่อมเป็นอิสระเสรี แม้ยังอยู่ในร่างกายก็ไม่ติดร่างกาย เหมือนน้ำกลิ้งบนใบบัว เมื่อรูปกายนามกายแตกดับลง ย่อมออกไปมิได้ดับสูญ เป็นแต่หมดบัญญัติทางภาษาที่จะพูดจากันว่า ไปอยู่ที่ไหน อย่างไร พระผู้มีพระภาคจึงตรัสความข้อนี้ไว้ว่า.

อจฺจิ ยถา วาตเวเคน เอวํ มุนี นามกายา วิมุตฺโต

เปลวไฟถูกกำลังลมพัดดับไป ไฟย่อมไม่ถึงความนับว่า ไปไหนฉันใด มุนีหลุดพ้นจากนามกายแล้วก็ไม่ถึงความนับว่าไปไหนเหมือนกันฉันนั้น.

เพราะฉะนั้น มุนี คือพระอรหันต์จึงไม่ดับสูญ แต่บัญญัติไม่ได้ว่าไปอยู่ที่ไหน หากคงอยู่ในสภาพอมตะ

ตลอดไป ผู้บรรลุวิสุทธิธรรมแล้วย่อมเห็นได้ ดังมีพระบาลีรับรองความข้อนี้ว่า "พระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อรูปร่างกายของท่านยังดำรงอยู่ เทวดาและมนุษย์สามัญย่อมเห็นท่านได้ แต่ครั้นรูปร่างกายของท่านสลายแล้ว เทวดาและมนุษย์สามัญย่อมไม่เห็น เว้นแต่พรหมบางพวกผู้บรรลุวิสุทธิธรรมแล้ว" ดังนี้ พระบาลีนี้ให้สำเร็จความสันนิษฐานว่า พระอรหันต์มีอยู่โดยปราศจากรูปร่างกายจึ่งมีผู้เห็นได้ กายพระอรหันต์ท่านบัญญัติเรียกว่า ธรรมกาย เป็นกายอมตะตายไม่เป็น สิ่งนี้แลท่านเรียกว่า อมฤตธรรม ที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายบรรลุถึง สิ่งนี้เป็นแก่นสารแท้ ไม่สูญสลาย ไม่วินาสฉิบหาย ผู้ใดบรรลุถึงธรรมนี้แล้ว ผู้นั้นย่อมไม่ตาย ไม่ชราทรุดโทรม ไม่ลำบาก เดือดร้อน ไม่เปลี่ยนแปลง ไม่แปรปรวน เป็นบรมสุขตลอดกาลนิรันดร.

ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฎ์ ได้ฝึกฝนอบรมจิตใจ

ด้วยสมถะและวิปัสสนามานาน ตั้งแต่ยังหนุ่มมีพรรษายุกาลเพียง ๖ พรรษา ประพฤติพรหมจรรย์ยั่งยืนก้าวหน้าไม่ถอยหลัง พรหมจริยปรายโนประพฤติพรหมจรรย์ตลอดรอดฝั่ง ถ้าจิตใจของท่านหลุดพ้นจากรูปกาย และนามกายแล้ว ท่านก็เป็นผู้ไม่ตายเป็นผู้เที่ยงแท้ มีสุขสถาพร แต่ถ้าจิตใจของท่านยังไม่หลุดพ้นจากรูปกาย และนามกาย คติของท่าน ก็ไม่ต่ำต้อย แน่นอน การที่ข้าพเจ้าพูดด้วยความมั่นใจดังนี้ก็โดยได้สังเกตเห็นในขณะอาพาธหนัก จิตใจของท่านไม่เดือดร้อน ขณะมรณภาพก็ปรากฏว่า ชีวิตดับไปโดยสงบ ไม่ส่อแสดงว่าจิตใจเดือดร้อนทุรนทุรายประการใด นับว่าไม่เสียทีที่ได้พากเพียรเจริญภาวนามาตั้งแต่หนุ่มจนแก่ คำนวณเวลาประพฤติพรหมจรรย์เจริญภาวนาพากเพียรอบรมจิตใจจริงจังได้ ๔๗ ปี นับแต่พรรษาได้ ๖ พรรษา จนถึงวันมรณภาพ อายุ ๗๓ ปี น้อยกว่าพรรษาของพระพุทธเจ้าเพียง ๕ ปี เท่านั้น ชีว-

ประวัติของท่านเจ้าคุณญาณวิศิษฏ์ เป็นคติตัวอย่างแก่ผู้ปรารถนาความพ้นทุกข์ได้ผู้หนึ่ง ศิษยานุศิษย์อนุชนจึงควรศึกษา สำเหนียกแล้วถือเอาเป็นคติดำเนินตาม ก็จะประสพความเจริญงอกงามในพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมปรารถนา ตามสมควรแก่วาสนาบารมีของตน ๆ ขอจบชีวประวัติท่านเจ้าคุณไว้เพียงนี้.

เรื่อง อธิมานะ และคารวะ

(ประกอบประวัติเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์)

การสำคัญตนว่าได้สำเร็จพระอรหัตตผล ทางพระศาสนาเรียกว่า อธิมานะ ถ้าผู้สำคัญผิด ประพฤติล่วงละเมิดพระวินัย ในเพราะความสำคัญผิดนั้น เช่นพูดปฏิญญาณว่า ตนสิ้นกิเลสแล้วเป็นต้น ทางพระวินัยก็ยกเว้น ไม่ปรับโทษเพราะอวดคุณวิเศษอันไม่มีในตน

ท่านเจ้าคุณ พระญาณวิศิษฏ์ ได้สำคัญตนว่าบรรลุพระอรหัตตผลตั้งแต่ครั้งไปบำเพ็ญภาวนาในถ้ำผาบิ้ง จังหวัดเลย จึงเกิดความห้าวหาญในการเผยแผ่พื้นฟูพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระตั้งแต่นั้นมา ท่านได้เคยพูดบันลือสีหนาทในหมู่ศิษยานุศิษย์ว่า กิเลสหายหน้าไปตั้งแต่อยู่ในถ้ำผาบิ้ง ดังนี้หลายครั้ง.

ครั้นต่อมา เมื่อเดือนพฤษภาคม พ. ศ. ๒๔๘๔ ท่านไปทำการเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระ ณ บ้านบัวใหญ่ อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ ได้ประสพอารมณ์ทั้งจากเหตุการณ์ภายนอก ทั้งจากเหตุการณ์ภายในอย่างแรง อารมณ์กระทบกระทั่งจิตใจอย่างหนักหน่วงเกิดโทมนัส และอุปายาส จึงรู้สำนึกตนว่าได้สำคัญผิดไปแล้วความจริงกิเลสยังมีอยู่ จึงเกิดโทมนัสและอุปายาส เมื่อรู้สึกอย่างนี้แล้ว จึงตั้งหน้าทำความเพียรอย่างยิ่งยวด เพื่อให้ได้มรรคผลนิพพานถึงขนาดไม่กินไม่นอน ๗ วัน ครั้นเร่งความเพียรมาก

เช่นนั้น ก็เกิดอาพาธขนาดหนัก มาพิจารณาดูสังขาร ร่างกายก็แก่ชราแล้ว ทั้งโรคาพาธก็เบียดเบียน บุญวาสนาไม่เพียงพอเสียแล้ว จะเร่งความเพียรต่อไปก็เห็นจะไม่ไหว รู้สึกท้อใจที่จะเอามรรคผลนิพพานให้ได้ในชาตินี้จึงตัดสินใจเอาพระโพธิญาณ ตั้งความเพียรสร้างบารมีเพื่อพระโพธิญาณต่อไป การกระทำของท่านในระยะจากนั้นมา จึงเป็นไปในทางสร้างบารมีเพื่อพระโพธิญาณ ไม่ทำการเผยแผ่อย่างห้าวหาญเหมือนแต่ก่อน แต่แล้ว ความตั้งใจนั้นก็กลับเปลี่ยนแปลง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๗–๒๔๘๘ โดยการช่วยเหลือของผู้เขียน เรื่องนี้ไม่อยากเขียนแต่ก็จำเป็นต้องเขียน ทั้งนี้ เพราะได้มีผู้เข้าใจผิดในตัวผู้เขียน มองผู้เขียนในแง่ไม่เป็นมงคล แม้ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์จะได้ชี้แจงความจริงให้ทราบแล้ว ก็รู้ ไม่ทั่วถึงกัน ยังมีผู้เข้าใจผิดในผู้เขียนอยู่ ถึงกับกล่าวปรามาสผู้เขียนว่า มีมานะแข็งกระด้าง ไม่ยอมกราบไหว้ผู้มีอาวุโส

บ้าง ถือยศถือศักดิ์บ้าง ซึ่งไม่ตรงกับความจริง จึงขอชี้แจงไว้ในที่นี้ เรื่องนี้ศิษย์ผู้ใหญ่ของท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ซึ่งยังมีชีวิตอยู่ย่อมเป็นพยานได้ เรื่องเป็นดังนี้ คือ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๗ เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสมหาเถระ อ้วน) อาพาธ ได้ลาพักการคณะไปจำพรรษาเพื่อรับการรักษาพยาบาล ณ วัดสุปัฏน์ จังหวัดอุบลราชธานี ได้มีบัญชาให้บรรดาพระอาจารย์สำคัญ ๆ หลายองค์ไปจำพรรษาอยู่ใกล้ ซึ่งพอไปมาเยี่ยมเยียนกันได้ง่ายๆ เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ กับ พระมหาปิ่น ปญฺญาพโล จึงไปจำพรรษา ณ วัดแสนสำราญ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี พระอาจารย์ฝั้น กับ พระอาจารย์ทอง จำพรรษา ณ วัดบูรพาในเมืองจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนผู้เขียนได้จำพรรษา ณ วัดสุปัฏน์ กับ เจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ

ภายในพรรษาปีนั้น พระอาจารย์ฝั้น ได้บอกกับผู้

เขียนว่าท่านเจ้าคุณ พระญาณวิศิษฏ์ได้สำคัญผิดว่าตนสำเร็จพระอรหัตตผลนานมาแล้ว ครั้นมาสำนึกได้ว่าเป็นการสำคัญผิด ก็เกิดท้อใจ จึงตั้งความปรารถนาพุทธภูมิ ขอให้ผู้เขียนช่วยเหลือ และช่วยท่านด้วยเพราะท่านก็ยังไม่ได้ความเบาใจในพระศาสนาเหมือนกัน เมื่อได้พูดชี้แจงเหตุผลและข้อเท็จจริงเป็นที่เข้าใจกันแล้ว ผู้เขียนจึงรับปากจะช่วยเหลือ ครั้งนั้น บรรดาพระอาจารย์ที่กล่าวนามมาแล้ว ได้เที่ยวไปเยี่ยมเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ บ่อย ๆ วันหนึ่ง โอกาสดี ผู้เขียนได้พบท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์โดยเฉพาะ จึงขอโอกาสถามถึงความในใจตามที่ได้รับบอกเล่ามา เป็นความจริงเพียงไร ท่านเจ้าคุณรับว่าเป็นความจริงแล้วได้เล่าเหตุการณ์มาให้ฟังด้วย ผู้เขียนจึงถามความรู้สึกที่แท้จริงแห่งจิตใจว่าเบื่อหน่ายสังสารวัฏอยู่หรือไม่ ท่านบอกผู้เขียนว่า รู้สึกเบื่อหน่ายเป็นกำลัง ถ้ามีใครช่วยเหลือให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏได้ ก็ยินดีจะเอา

มรรคผลนิพพานในชาตินี้ ผู้เขียนจึงรับจะช่วยเหลือ และได้บอกลักษณะจิตใจของท่านซึ่งเป็นอยู่ในขณะนั้น ว่าบริสุทธิ์ผ่องใสดีอยู่ ถ้ารักษาสภาพของจิตใจเช่นนี้ไว้ให้ดีตลอดไตรมาสได้แล้ว จะแสดงธรรมให้ฟังเพียงนิดเดียว ก็จะได้ความเบาใจในพระศาสนา เพราะติดขัดอยู่เพียงนิดเดียวเท่านั้น ท่านรับว่าจิตใจท่านเป็นเช่นนั้นจริง และรับว่าจะปฏิบัติรักษาจิตใจให้บริสุทธิ์ผุดผ่องตลอดไตรมาส ผู้เขียนได้แนะนำวิธีรักษาจิตใจเพิ่มเติมเพียงเล็กน้อย และบอกฝากไปยังท่านมหาปิ่น ปญฺญาพโล ด้วย.

ครั้นออกพรรษาปีนั้น ผู้เขียนมีการคณะต้องไปปฏิบัติ โอกาสพบกันไม่มี จึงมิได้แสดงธรรมให้ฟัง ครั้นมาในพรรษาปี พ. ศ. ๒๔๘๘ ท่านเจ้าคุณทวงผู้เขียนว่า ไฉนจึงไม่แสดงธรรมให้ฟัง ผู้เขียนได้ตอบว่าโอกาสไม่อำนวย ขอให้อบรมจิตใจทางสมาธิอีกหนึ่งพรรษา และเริ่มเจริญวิปัสสนาไว้แล้วแนะนัยะ

แห่งวิปัสสนาให้ ออกพรรษาแล้ว จะไปแสดงธรรมให้ฟัง ได้บอกฝากไปยังท่านมหาปิ่นด้วย ขอให้เตรียมจิตใจไว้ ออกพรรษาปีนั้น ผู้เขียนจึงไปแสดงธรรมให้ฟัง ท่านพระครูวินัยธรภุมมี ท่านปลัดสีโหได้ร่วมฟังด้วย เมื่อผู้เขียนแสดงธรรมจบแล้ว ท่านทั้ง ๔ ได้กราบแสดงความเคารพปฏิญาณเป็นศิษย์ ผู้เขียนห้ามไม่ให้กราบไหว้ท่าน เพราะเป็นการผิดธรรม ผู้เขียนก็ได้ห้ามท่านมิให้กราบไหว้ทางกาย แต่ให้กราบไหว้ทางใจ เพราะจะเป็นการลักลั่นในการแสดงความเคารพทางกายนั้น ให้ทำเพียงสามีจิกรรมอย่าถึงกราบไหว้เลย ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงมิได้กราบไหว้ท่านเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา.

ระเบียบการแสดงความเคารพ ในทางพระวินัยท่านกำหนดไว้ให้ผู้อ่อนพรรษากว่ากราบไหว้ผู้แก่พรรษากว่า มีข้อยกเว้นในบางกรณีเฉพาะคราว แต่ในกรณีที่ผู้อ่อนพรรษากว่า เป็นครูอาจารย์สอนธรรม

ไหนั้น ไม่มีระบุไว้ จึงเกิดเป็นปัญหา แต่ในทางธรรม พระผู้มีพระภาคตรัสไว้มีในพระธรรมบทขุททกนิกายว่า "บุคคลรู้แจ้งธรรมจากท่านผู้ใด พึงนมัสการท่านผู้นั้น โดยเคารพ" ดังนี้.

ผู้เขียน ได้เคยทดลองกราบไหว้ศิษย์เรียนธรรมผู้มีอาวุโสสูงกว่าดูแล้ว ทั้งผู้ไหว้และผู้รับไหว้ต่างก็รู้สึกไม่สบายกายไม่สบายใจอย่างแปลกประหลาด คล้ายถูกลงทัณฑ์บิบขมับทับเล็บ ครั้นเมื่อแสดงความรู้สึกผิด และขอขมาพระธรรมแล้ว อาการไม่สบายก็หายไปทันที โดยไม่ต้องใช้หยูกยาจึงรู้ว่า ระเบียบการกราบไหว้นี้ มิใช่มีแต่ในทางพระวินัยเท่านั้น แม้ในทางพระธรรมก็มีเหมือนกัน.

เพราะฉะนั้น เราจะถือเคร่งแต่ในระเบียบวินัยถ่ายเดียวหาได้ไม่ ต้องเอาใจใส่ระเบียบพระธรรมด้วยความจริง พระธรรม เป็นระเบียบดั้งเดิมมีมาก่อนพระวินัย ส่วนพระวินัยเป็นระเบียบที่ทรงตั้งขึ้นภายหลัง

เพื่อบังคับพระภิกษุให้มีระเบียบ ทางพระวินัยจึงมีข้อยกเว้นในบางกรณีได้ ส่วนในทางธรรมเป็นระเบียบตายตัว แน่นอนที่สุด ไม่มีข้อยกเว้นในกรณีใด ๆ เลย แม้ภิกษุผู้อ่อนอาวุโสแสดงธรรม ภิกษุผู้มีอาวุโสสูงกว่าก็ต้องเคารพ มีประณมมือฟังเป็นต้น.

พระภิกษุผู้มีอาวุโสสูงกว่าผู้เขียน ได้ยอมตนลงเป็นศิษย์ศึกษาธรรมกับผู้เขียน นอกจากที่กล่าวนามมาแล้ว ก็ยังมีอีกหลายรูป ซึ่งผู้เขียนมิได้กราบไหว้เช่นเดียวกัน จึงอาจมีผู้สำคัญผิดคิดว่าผู้เขียนมีมานะกระด้าง ถือยศถือศักดิ์ จำเป็นต้องระบุนามไว้ เพื่อป้องกันความเข้าใจผิด เพราะอาจได้พบปะกันในที่ชุมนุม ซึ่งจะเป็นทางให้มีผู้เพ่งโทษได้ดังต่อไปนี้.

๑. พระอาจารย์ขาว วัดถ้ำกลองเพล จังหวัดอุดรธานี

๒. พระอาจารย์ฝั้น อาราจาโร วัดถ้ำขาม จังหวัดสกลนคร

๓. พระอาจารย์ชม วัดป่าสำโรง อำเภอโนนสัง จังหวัดอุดรธานี

๔. พระอาจารย์ชอบ วัดถ้ำ อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

๕. ท่านพระครูธรรมรังสีโสภิต วัดป่าสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา

๖. ท่านพระครูอุดมธรรมคุณ (พระมหาทองสุข) วัดสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร

๗. พระอุปัชฌาย์เกิ่ง อธิมุตฺตโก วัดป่าสามผง จังหวัดนครพนม

๘. พระอุปัชฌาย์สีลา อิสฺสโร วัดป่าศิลาวิเวก จังหวัดสกลนคร

๙. เจ้าคุณพระนิโรธรังษี (พระอาจารย์เทศ) วัดไม้ขาว จังหวัดภูเก็ต

๑๐. พระอาจารย์ทอง อโสโก วัดอ้อมแก้ว ธาตุพนม จังหวัดนครพนม

๑๑. พระอาจารย์อ่อน วัดป่าหนองบัวบาน จังหวัด
อุดรธานี

๑๒. พระอาจารย์บุญมา วัดป่าลาดหญ้า หนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี

ส่วนผู้มรณภาพแล้ว แต่ยังมีส่วนเกี่ยวข้องกันที่ต้องแสดงคารวะแก่กันในบางกรณี เช่นในการศพเป็นต้น อันอาจทำความสงสัยแก่ผู้พบเห็น จึงขอระบุชื่อไว้บางองค์ ดังต่อไปนี้

๑. พระอาจารย์สุวรรณ

๒. ท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี (ผิน)

๓. พระสุทธิธรรมรังษี (ธมฺมธโร ลี)

๔. พระอาจารย์ตื้น

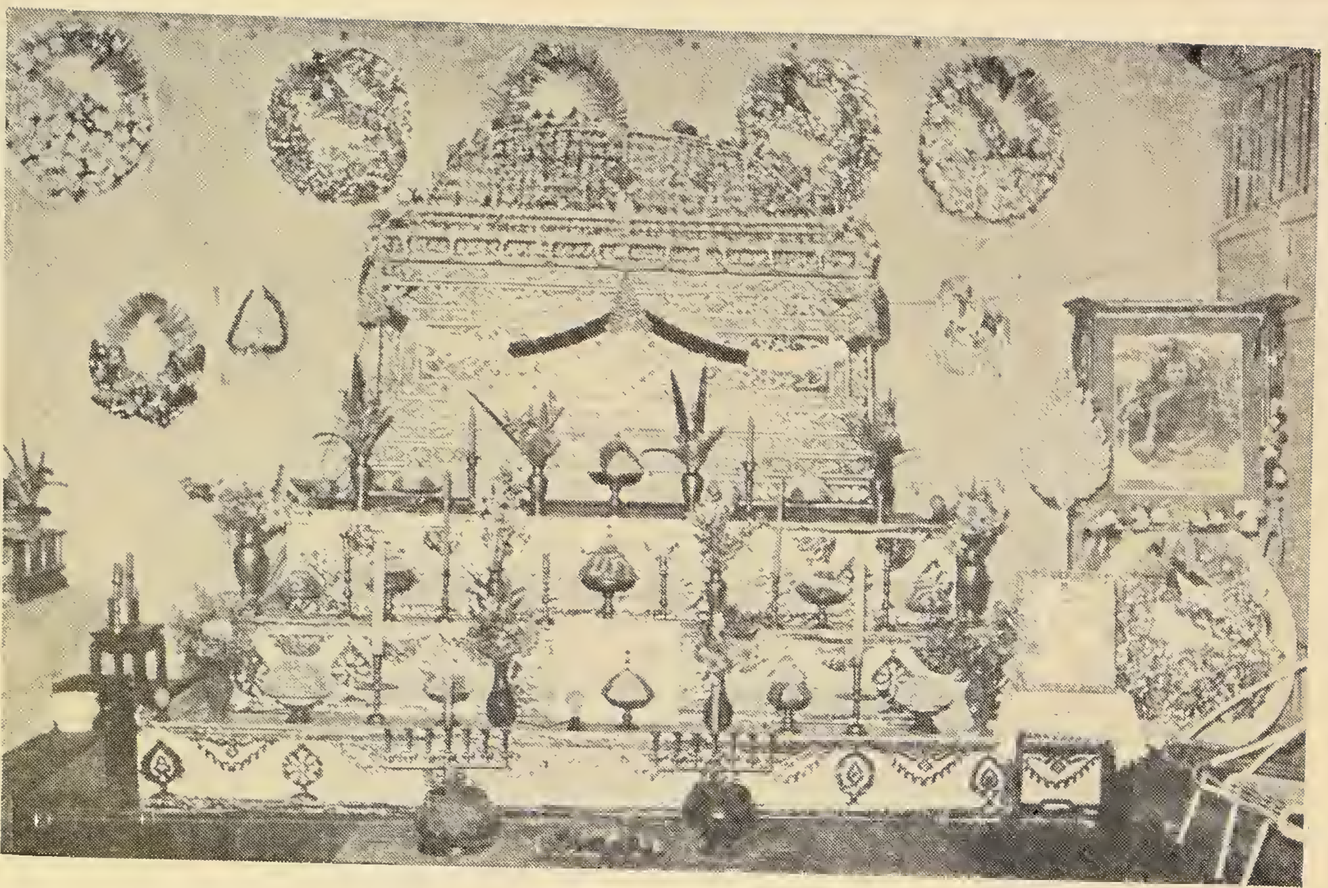
๕. พระอาจารย์กู่

๖. พระอาจารย์ดี

พระอริยคุณาธาร

วัดเขาสวนกวาง ขอนแก่น

๒๔ เมษายน ๒๕๐๕

ศพ พระญาณวิศิษฏ์ สมิทธิวีราจารย์

(พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตฺยาคโม)

งานพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระในพระราชอาณาจักร[๑]

พระพุทธศาสนามีธุระสำคัญ ๒ ประการ คือ:-

๑. **คันถธุระ** ได้แก่การศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ให้มีความรู้พระธรรมพระวินัย เพื่อดำรงรักษาตำราไว้มิให้เสื่อมสูญ จะได้เป็นแบบแก่ผู้ต้องการปฏิบัติ.

๒. **วิปัสสนาธุระ** ได้แก่การศึกษาอบรมจิตใจตามหลักสมถะและวิปัสสนาเพื่อให้รู้แจ้งธรรม และกำจัดกิเลสออกจากจิตใจ ธุระทั้งสองนี้ได้มีมาตั้งแต่แรกตั้งพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดา ได้ทรงแสดงธรรมและบัญญัติวินัยขึ้นอย่างใด พระสาวกย่อมเอาธุระจดจำและสังวัธยายบ่อย ๆ ขณะเดียวกันก็เอาธุระปฏิบัติตามพระธรรมวินัยนั้น จนสามารถรู้แจ้งธรรม และกำจัดกิเลสจากจิตใจได้เด็ดขาด

---

๑. เรื่องนี้พระอริยคุณาธาร เป็นผู้เรียบเรียง.

โดยเอกเทศบ้าง โดยสิ้นเชิงบ้าง ท่านผู้กำจัดกิเลส ได้เด็ดขาดสิ้นเชิงแล้ว เรียกว่า พระอรหันต์ ย่อมเอาธุระจดจำพระพุทธวจนะ และช่วยพระบรมศาสดาทำการอบรมสั่งสอนประชาชน ครั้นพระบรมศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว พระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระมหากัสสปเถระเป็นต้น จำนวน ๕๐๐ รูป ล้วนแต่ผู้สำเร็จอภิญญา และปฏิสัมภิทาญาณ ได้ชุมนุมกันรวบรวมพระธรรม พระวินัย ที่พระบรมศาสดาทรงแสดงและทรงบัญญัติไว้มาร้อยกรอง จัดเข้าระเบียบหมวดหมู่ สำเร็จเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นตำราของพระพุทธศาสนา นำสืบกันมาจนตราบเท่าปัจจุบันนี้.

พระพุทธศาสนาได้มาประดิษฐานในประเทศของเรา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๓๐๐-๔๐๐ โดยการนำของพระเถระ ๒ รูป คือพระโสณเถระ และพระอุตตรเถระ สมณวงศ์ในประเทศของเราไม่เคยปรากฏว่าขาดสูญ

พระมหากษัตริย์ทรงเอาพระราชธุระบำรุงพระพุทธ-ศาสนาตลอดมาทุกสมัย ครั้นปรากฏว่าสมณวงศ์ในประเทศอื่นประพฤติดีงามน่าเลื่อมใส ก็เอาพระราชธุระอาราธนามาซ่อมแปลงสมณวงศ์ในประเทศให้ดีงามขึ้น เช่น ในสมัยสุโขทัย พระร่วงเจ้าทรงอาราธนาพระสงฆ์ชาวลังกามาไว้ในพระราชอาณาจักร กุลบุตรผู้เลื่อมใสก็ได้บรรพชาอุปสมบทในพระสงฆ์ชาวลังกา แม้พระภิกษุสามเณรบางองค์ ก็ได้บวชแปลงใหม่ในพระสงฆ์ลังกาด้วย ในสมัยอยุธยาก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าพระสงฆ์แบบลังกา ได้รับพระราชูปถัมภ์ไว้ในพระราชอาณาจักร มีกุลบุตรเลื่อมใสศรัทธาบรรพชาอุปสมบทในคณะสงฆ์นั้นสืบมา ตั้งแต่แรกตั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงเสียกรุง.

การคณะสงฆ์ในสมัยโบราณของประเทศเรา ได้แบ่งงานออกเป็นสองฝ่าย คือ ฝ่ายคันถธุระ เรียกว่า **คามวาสี** เอาธุระทางศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ มี

พระสังฆราชเป็นประมุข และมีสังฆนายกผู้รับสนองพระบัญชาบริหารหมู่คณะในฝ่ายนั้น ส่วนฝ่ายวิปัสสนาธุระ เรียกว่า **อรัญญวาสี** บ้าง **วนวาสี** บ้าง เอาธุระศึกษาอบรมทางสมถะและวิปัสสนา มีพระสังฆราชเป็นประมุข และมีสังฆนายกผู้รับสนองพระบัญชาบริหารหมู่คณะในฝ่ายนั้นเช่นเดียวกัน ระเบียบนี้ได้ดำเนินมาจนถึงสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเปลี่ยนแปลง ให้มีพระสังฆราชเพียงองค์เดียว แต่คงให้มีสังฆนายกสองฝ่าย คือฝ่ายคามวาสีและอรัญญวาสี หรือเรียกอีกอย่างว่าฝ่ายขวาและฝ่ายซ้าย ต่างก็รับสนองพระบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชไปบริหารงานในฝ่ายของตน ระเบียบนี้ได้มีมาถึงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพ ฯ) พึ่งเลิกล้มไปเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร. ศ. ๑๒๑ (พ. ศ. ๒๔๔๕) โดยจัดการปกครองอนุโลมฝ่ายบ้านเมือง เจ้าคณะผู้

บริหารการคณะในท้องถิ่น ย่อมมีหน้าที่บริหารทั้งทางคันถธุระ ทั้งทางวิปัสสนาธุระ เมื่อความเปลี่ยนแปลงทางฝ่ายบริหารเป็นอย่างนี้ ธุระทั้ง ๒ จึงได้รับความเอาใจใส่ไม่เท่ากัน งานฝ่ายคันถธุระได้เจริญก้าวหน้าไปมาก แต่งานฝ่ายวิปัสสนาธุระได้ซบเซาลง การที่ยังคงมีอยู่ ก็โดยอุปนิสัยของพระเถรานุเถระผู้เห็นความสำคัญของงานฝ่ายนี้ ได้เอาใจใส่ปฏิบัติแนะนำศิษยานุศิษย์ในทางนี้สืบ ๆ กันมา.

ภิกษุสามเณรในคณะธรรมยุติกาชั้นแรก เอาธุระทั้ง ๒ อย่าง หน้าฝนซึ่งเป็นฤดูกาลจำพรรษา ได้เอาธุระศึกษาเล่าเรียนพระคัมภีร์ พอตกหน้าแล้งมักเอาธุระทางวิปัสสนา ออกแสวงหาที่วิเวกบำเพ็ญสมณธรรม แม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ผู้ทรงสถาปนาคณะธรรมยุติกา ขณะยังทรงผนวชอยู่ ก็ทรงเอาธุระทางวิปัสสนาด้วย ได้เสด็จธุดงค์ไปถึงหัวเมืองเหนือ เช่น เมืองสุโขทัย เป็นต้น พระเถระ

ผู้ใหญ่ในคณะธรรมยุติการุ่นแรก มีชื่อเสียงทางวิปัสสนาธุระหลายรูป เช่น สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาส พระนคร พระครูศิริปัญญามุนี (อ่อน) วัดเทพนิมิต ฉะเชิงเทรา ญาท่านพระพนฺธุโล (ดี) วัดสุปัฏน์ และญาท่านพระเทวธมฺมี (ม้าว) วัดศรีทอง จ. อุบลราชธานี รุ่นต่อมามีสมเด็จพระ-พุฒาจารย์ ญาท่านเจ้า (เขียว) วัดราชาธิวาส สมเด็จพระวันรัต (พุทฺธสิริ ทับ) วัดโสมนัส และพระปัญญาพิศาลเถระ (สิงห์) วัดปทุมวัน พระนคร เป็นต้น.

พูดเฉพาะทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ญาท่านพระพนฺธุโล (ดี) ปุราณสหธัมมิก และญาท่านเจ้าพระเทวธมฺมี (ม้าว) สัทธิงวิหาริก ของพระ-บาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ สมัยทรงผนวช ท่านทั้งสองได้นำแบบแผนการปฏิบัติพระธรรมวินัย ตาม

แบบคณะธรรมยุติกาขึ้นมาเผยแผ่ ได้ตั้งการศึกษาอบรมทั้งทางคันถธุระ ทั้งทางวิปัสสนาธุระ ณ วัดสุปัฏน์และวัดศรีทอง จังหวัดอุบลราชธานี และขยายไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลายจังหวัด มีจังหวัดอุดรธานีและขอนแก่น เป็นต้นโดยลำดับ.

สมัยต่อมา เจ้าพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทเถระ จันทร์) สัทธิวิหาริกของญาท่านพระเทวธมฺมี (ม้าว) ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้มาเป็นผู้อำนวยการศึกษาและเป็นเจ้าคณะมณฑลอิสาน ท่านก็ได้เอาธุระทั้งสองอย่าง แม้องค์ท่านเองก็ออกเดินธุดงค์ แสวงวิเวกบำเพ็ญภาวนา ภายหลังท่านเข้าไปอยู่ในพระนคร ก็เอาธุระทั้งสองตลอดชีวิต มีชื่อเสียงเด่นทางวิปัสสนาธุระองค์หนึ่ง เป็นที่รู้จักและเคารพนับถือของพุทธบริษัททั่วไป.

สมัยต่อมาอีก เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสสเถระ อ้วน) เป็นเจ้าคณะมณฑลอิสาน สืบ

ต่อจากเจ้าพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ได้มีพระ-อาจารย์สองรูปคือ พระอาจารย์เสาร์ กันตสีลเถระ และเจ้าคุณพระปัญญาพิศาลเถระ (หนู) เอาธุระทางวิปัสสนาธุระ เป็นกำลังของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ทางด้านวิปัสสนาธุระ ครั้นเจ้าคุณพระปัญญาพิศาล-เถระ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้เข้าไปเป็นเจ้าอาวาสวัดปทุมวันแล้ว ก็ยังเหลือแต่พระอาจารย์เสาร์เพียงองค์เดียวนำหมู่คณะทางวิปัสสนาอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

สมัยนั้นพระอาจารย์เสาร์ได้ศิษย์สำคัญองค์หนึ่งคือพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ ทำให้ได้กำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระมากขึ้น และพระอาจาย์มั่นได้ศิษย์สำคัญองค์หนึ่ง คือ พระ-ญาณวิศิษฏ์ (พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตฺยาคโม) ทั้ง ๓ ท่านได้ร่วมจิตใจกันเอาธุระทางวิปัสสนาอย่างเต็มกำลัง ครั้นมาเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๔๗๕

เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺสเถระ อ้วน) เล็งเห็นความสำคัญของงานด้านนี้ยิ่งขึ้น จึงมีบัญชาให้เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ (พระอาจารย์สิงห์) มาอยู่จังหวัดนครราชสีมา ให้ดำเนินงานวิปัสสนา ในความอำนวยการของท่าน ในฐานะที่ท่านเป็นเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ได้เอาธุระในการนี้ เป็นกำลังของเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ กำลังหนึ่ง.

ครั้นเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้เข้าไปเป็นเจ้าอาวาสวัดบรมนิวาสแล้ว ท่านก็ได้บัญชาสั่งให้เจ้าคุณญาณวิศิษฏ์ (พระอาจารย์สิงห์) และพระมหาปิ่น ปัญญาพโล เปรียญโทอาจารย์วิปัสสนาไปช่วยเป็นธุระในการให้การศึกษาอบรมทางวิปัสสนาแก่พุทธบริษัทในวัดบรมนิวาส คนละ ๑ ปี จากนั้นงานด้านนี้ได้แพร่หลายไปในภาคกลางหลายจังหวัด โดยการนำของเจ้าคุณพระญาณ-

วิศิษฏ์ และศิษยานุศิษย์ของท่าน งานเผยแผ่พระ-พุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาได้แพร่หลายไปยังจังหวัดต่าง ๆ ในภาคกลาง ภาคเหนือและภาคใต้โดยลำดับ นับได้ว่าเวลานี้งานพระพุทธศาสนาฝ่ายวิปัสสนาธุระได้แพร่หลายไปทั่วทุกภาคของประเทศ มีพุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต สนใจบำเพ็ญภาวนา ฝึกฝนจิตใจมากขึ้นอย่างน่าปีติ.

พระภิกษุ ศิษยานุศิษย์ของเจ้าคุณพระญาณ-วิศิษฏ์ ผู้ได้ศึกษาอบรมทางสมถวิปัสสนา มีความรู้พอเป็นครูบาอาจารย์ได้ ท่านเหล่านั้นได้เอาธุระอบรมสั่งสอนพุทธบริษัททางสมถวิปัสสนาตามสติกำลัง บางท่านมีความรู้ความสามารถ ทางการฝ่ายบริหารได้แต่งตั้งให้มีตำแหน่งฝ่ายบริหารด้วย และได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะบ้าง เป็นพระครูสัญญาบัตรบ้าง บางท่านก็ได้เป็นพระครูฐานา-นุกรมบ้าง ตามฐานานุรูป.

ในสมัยปัจจุบัน พระเถรานุเถระฝ่ายบริหาร ได้เล็งเห็นความสำคัญของวิปัสสนาธุระยิ่งกว่าแต่ก่อน จึงเอาใจใส่บำเพ็ญวิปัสสนาธุระ และอำนวยการให้งานฝ่ายนี้ดำเนินไปด้วยดีเป็นที่น่าโมทนา ความที่เคยเข้าใจแตกต่าง ซึ่งเป็นอุปสรรคของงานนี้ได้ค่อย ๆ อันตรธานไป หวังว่าในเวลาต่อไป งานนี้จะได้รับความเอาใจใส่และอุปถัมภ์บำรุงให้เจริญก้าวหน้ากว้างขวางกว่าปัจจุบัน และหวังว่าความเข้าใจดีต่อกัน และเอกีภาพของสงฆ์จะพึงบังเกิดขึ้นในกาลต่อไปด้วย.

ที่ ๑๑/๒๕๐๕ วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร

๒๖ มกราคม ๒๕๐๕

เรื่อง ส่งสำเนาพระธรรมเทศนา

เรียน พระราชสุทธาจารย์

สิ่งที่ส่งมาด้วย สำเนาพระธรรมเทศนางานสัตตมวาร-ศพ พระญาณวิศิษฏ์ (สิงห์)

ในการเทศนาสัตตมวาร งานศพเจ้าคุณพระ-ญาณวิศิษฏ์ (ขนฺตฺยาคโม สิงห์) ที่ให้ผมแสดง ภายหลังเจ้าคุณขอสำเนาเพื่อจะเอาไปพิมพ์ในงานศพ เจ้าคุณญาณวิศิษฏ์ นั้น พึ่งจะได้มีโอกาสเรียงตามเค้าที่แสดงเมื่อเร็ว ๆ นี้ ใจความคงเหมือนกัน แต่พลความอาจไม่ตรงกัน ซึ่งเป็นของธรรมดาที่แสดงคราวหนึ่งแล้วเรียงตามที่นึกได้ คิดว่าคงจะพอให้สำเร็จประโยชน์ตามควร ถ้าเห็นส่วนใดไม่เหมาะขาดเกินไป ก็อนุญาตให้ต่อเติมได้ตามต้องการ ได้ให้พิมพ์แล้วส่งมาพร้อมกับหนังสือนี้.

หวังว่าการงานคงจะเป็นไปเรียบร้อย เพราะได้ทราบว่าศิษยานุศิษย์ และผู้เคารพนับถือช่วยกันจัดทำแข็งแรง ศาลาที่สร้างใหม่ ที่วัดป่าสาลวัน ก็คงจะแล้วทันงานตามประสงค์.

เรียนมาด้วยความนับถือ

พระมหารัชชมังคลาจารย์

(พระมหารัชชมังคลาจารย์)

เมตฺตาปสนฺนาทิกถา

พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสโก
วัดสัมพันธวงศ์
แสดงในงานกุศลสัตตมวารศพ
พระญาณวิศิษฏ์ (ขนฺตฺยาคโม สิงห์)
ณ วัดป่าสาลวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา
ที่ ๑๔ กันยายน พ. ศ. ๒๕๐๔

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

เมตฺตาวิหารี โย ภิกฺขุ ปสนฺโน พุทฺธสาสเน
อธิคจฺเฉ ปทํ สนฺตํ สงฺขารูปสมํ สุขนฺติ.

บัดนี้ จักแสดงพระธรรมเทศนา ฉลองศรัทธาประดับสติปัญญาบารมี อนุรูปแก่กุศลราศีทักษิณานุปทาน ที่คณะเจ้าภาพทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ทั้งศิษยานุศิษย์ ญาติมิตร ผู้เคารพนับถือ และผู้

เมตตากรุณา ได้สามัคคีพร้อมเพรียงกัน สละกำลังกาย วาจา ใจ และกำลังทรัพย์ จัดการบำเพ็ญกุศลในสัตตมวารที่หนึ่ง ซึ่งนับแต่มรณภาพของเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ขนฺตฺยาคโม สิงห์ เป็นต้นมา ด้วยปรารถนาจะอุทิศส่วนกุศลเพิ่มพูนบารมีถวาย เพื่อประโยชน์สุขแก่ท่านตามควรแก่สมัยและวิสัยสามารถ ผู้น้อยก็ชื่อว่าได้แสดงกตัญญูกตเวทิตา ผู้เสมอกันในฐานะเป็นมิตรเป็นญาติ ก็ชื่อว่าได้แสดงมิตตสังคหะญาติสังคหะ เป็นการบำเพ็ญมิตรธรรมญาติธรรม ผู้ใหญ่ก็เป็นอันได้แสดงเมตตาอารี ชื่อว่าต่างฝ่ายได้ปฏิบัติกรณียกิจตามหน้าที่ ในโอกาสที่ควรทำ ตามเยี่ยงอย่างที่บัณฑิตได้บำเพ็ญเป็นประเพณีสืบมา เพราะว่าการบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศกัลปนาผลแก่บุคคลผู้เจริญ ที่ตนรักใคร่นับถือบูชา ย่อมปรากฏว่าเป็นมงคลแก่ผู้ปฏิบัติ ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในมงคลสูตรว่า "*ปูชา จ ปูชนียานํ เอตมฺมงฺคล-*

มุตฺตมํ" การบูชา ท่านที่ควรบูชา เป็นมงคลเหตุเครื่องเจริญอย่างสูงสุด นอกจากนี้ ผู้รู้จักอุปการคุณหรือรู้ความดีที่ท่านทำแล้วแก่ตน ขวนขวายที่จะสนองคุณท่าน ในโอกาสอันควร ชื่อว่าเป็นคนดี ด้วยมีความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมาย ตามนัยธรรมภาษิตที่ว่า "*นิมิตฺตํ สาธุ รูปานํ กตญฺญูกตเวทิตา*" ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี โดยอธิบายว่า คนเราถึงจะมีทรัพย์สินยศศักดิ์ ศิลปวิทยาสามารถสักปานใดก็ตาม ถ้าไม่มีความกตัญญูกตเวทีรู้อุปการคุณคนที่มีอุปการะ และไม่สนองคุณท่านในกาลที่ควร ผู้นั้นจะเป็นคนดีไม่ได้ ไม่มีผู้ไว้วางใจในการที่จะคบค้าสมาคมเพราะไม่มีเครื่องหมาย ที่จะให้ลงความเห็นว่าเป็นคนดี กตัญญูกตเวที จึงเป็นเหตุเครื่องเจริญอย่างสูงสุดด้วยประการหนึ่ง ความกตัญญูกตเวทีก็ดี ญาติสังคหะและมิตตสังคหะก็ดี ล้วนเป็นเหตุกระชับความสามัคคี ให้เกิดมีแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

สามัคคีมีมากในชนหมู่ใด หมู่นั้นก็บริบูรณ์พูลสุข สามารถบำรุงสุขขจัดทุกข์ภัยให้เสื่อมสิ้นไป สมด้วยนัยพระพุทธภาษิตว่า "*สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี*" ความพร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข "*สมคฺคานํ ตโป สุโข*" ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข เถรภาษิตสนับสนุนความข้อนี้มีอยู่ว่า "*สพฺเพสํ สงฺฆภูตานํ สามคฺคี วุฑฺฒิสาธิกา*" ความพร้อมเพรียงของชนทั้งปวงผู้อยู่เป็นหมู่ ยังความเจริญให้สำเร็จ ดังนี้เป็นต้น การที่สาธุชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์จากหลายจังหวัด พร้อมเพรียงกันมาบำเพ็ญกุศลอุทิศกัลปนาผลถวายเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ แม้เป็นฤดูฝน กาลเป็นที่อยู่จำพรรษา ภิกษุผู้รู้อุปการคุณมีความเคารพนับถือแรงกล้า ก็อุตสาหะมาด้วยสัตตาหะกรณียะเป็นจำนวนมากเช่นนี้ ก็เพราะคุณความดีที่เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ได้ก่อสร้างสั่งสมบำเพ็ญไว้มาก เป็นเหตุกระตุ้นเตือนใจให้อาลัย

หน่วงเหนี่ยวให้คำนึงถึงด้วยความสลดจิต คิดจะแสดงน้ำใจไมตรีจิต มิตรภาพและกตัญญูกตเวที ตามฐานะหน้าที่ของตน ๆ.

อนึ่ง การพลัดพรากจากคนที่ตนสัมพันธ์เกี่ยวข้องเคารพนับถือ ย่อมเป็นเหตุให้สังเวชสลดใจ ให้มีสติระลึกถึงชีวิตความเป็นอยู่ของตน ด้วยความไม่ประมาทในวัย ไม่เมาในความไม่มีโรค ในความที่ยังไม่เจ็บไข้ และในชีวิตว่าจะอยู่อีกนาน ย่อมสามารถบริหารกายวาจาใจให้รับทำประโยชน์ให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ฉะนั้น เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ แม้จะละโลกไปแล้ว ก็ย่อมเป็นเหมือนยังมีชีวิตอยู่ เป็นเทวทูตเตือนจิตผู้เคารพนับถือ ให้มีสติสัมปชัญญะในการจะประกอบกรณียกิจตามหน้าที่ เพราะเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ เพรียบพร้อมด้วยคุณธรรมมากมายซึ่งปรากฏแก่ใจของท่านทั้งหลายผู้อยู่ใกล้ชิดอยู่แล้ว จักนำมาบรรยายพอเป็นอนุสรณ์ เพื่อเร้าใจให้บำเพ็ญ

ความดี ให้บริบูรณ์โดยสังเขป พอควรแก่เวลา คือ
เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ เป็นผู้ควรได้รับยกย่องว่าเป็น
พระเถระผู้เจริญ เป็นครุฐานิยะ ควรเป็นที่เคารพ
สักการะบูชา นับถือของผู้จำนงความดี ด้วยท่านมี
ปุพเพกตปุญญตา คือความเป็นผู้มีบุญกุศลที่ได้สร้าง
สมไว้ก่อนดี บันดาลให้ท่านได้กำเนิดเป็นมนุษย์ที่
สมบูรณ์ มีอวัยวะทุกส่วนใช้ประโยชน์ได้ดี ไม่พิการ
ใบ้บ้าบอดหนวก และมีชีวิตยืนยาวได้โอกาสสดับ
ตรับฟังพระธรรมเทศนา ให้เกิดศรัทธาปสาทะแรง
กล้า ได้บรรพชาอุปสมบทในพระบวรพุทธศาสนา
ปรากฏชัดว่าได้เกิดมาในกาลเป็นที่เกิดขึ้นของพระ-
พุทธเจ้า มีจิตตั้งเค้าไว้ดี ใช้ชีวิตสร้างบารมีต่าง ๆ
ให้เต็มตามควรแก่โอกาส จัดว่าท่านได้ลาภอย่าง
ประเสริฐ ซึ่งเป็นสิ่งที่สัตว์ได้โดยยาก ดังพระผู้มี
พระภาคตรัสพุทธภาษิตไว้ว่า "*กิจฺโฉ มนุสฺส-
ปฏิลาโภ*" การกลับได้กำเนิดเป็นมนุษย์อันสัตว์ได้

โดยยาก เพราะผู้ที่ถูกกรรมซัดให้ไปเกิดเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เปรต อสูรกายเสียมากต่อมาก "*กิจฺฉํ มจฺจาน ชีวิตํ*" การมีชีวิตอยู่อันสัตว์ได้โดยยาก เพราะตายเสียแต่เยาว์มากนัก "*กิจฺฉํ สทฺธมฺมสฺสวนํ*" การได้ฟังธรรมของสัตบุรุษอันสัตว์ได้โดยยาก เพราะสัตว์มนุษย์โดยมากโง่เขลาเมาประมาทไม่ได้สดับฟังธรรมของสัตบุรุษ ไม่สามารถที่จะรักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัย กลับสร้างอันตรายเดือดร้อนให้ตนและคนอื่นสัตว์อื่น ต้องเสวยอารมณ์ที่ขมขื่นทุกข์ร้อนเนือง ๆ มาก แม้จะมีความสุขอยู่บ้างก็สักแต่ว่าสุขเวทนา ที่ปรากฏชั่วกาลแล้วอันตรธานหมด ไม่สามารถที่จะได้พบรสนิรามิสสุข อันเป็นสุขอย่างประเสริฐ ประณีตถาวร "*กิจฺโฉ พุทฺธานมุปฺปาโท*" กาลเป็นที่เกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายอันสัตว์ได้โดยยาก เพราะผู้เกิดในหมู่ชนที่มืดมนต์นอกพุทธกาลมีมากมาย ฝ่ายเจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ได้สิ่งที่ได้

โดยยากเหล่านี้อย่างพร้อมเพรียง ทั้งท่านเป็นผู้มีเมตตา มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงควรกล่าวได้ว่า ท่านเป็นผู้มีลาภอย่างประเสริฐ และเป็นผู้ไม่ประมาท พยายามศึกษาหาทางถอนตนขึ้นจากหล่ม โดยวิธีหักใจสละเบญจพิธกามคุณแล้วออกบรรพชาอุปสมทบประพฤติพรตพรหมจรรย์ คือดำเนินชีวิตตามแบบอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงดำเนินแล้ว โดยมีการศึกษาปฏิบัติเป็นอยู่ร่วมทางกับพระพุทธสาวก ชื่อว่าท่านเป็นชาติวุฑโฒ ผู้เจริญโดยชาติ เพราะท่านถือกำเนิดในอริยชาติอันประเสริฐไกลจากข้าศึกดุจอุปปาติกกำเนิดลอยมาเกิดให้เห็นถนัด ไม่เหมือนสัตว์เกิดในครรภ์ ครั้นต่อมาท่านเจริญด้วยการศึกษาปฏิบัติ มีสมถวิปัสสนาเจริญขึ้น สามารถขจัดเครื่องเศร้าหมองให้เบาบางไปตามวิสัย ตลอดถึงได้ช่วยปกครองบริหารการคณะสงฆ์ และเผยแพร่พระศาสนาให้แพร่หลายไปหลายจังหวัด ด้วยเมตตากรุณา เป็น

ที่สักการะเคารพนับถือของสาธุชนทั่วไป และผู้ใหญ่ยกย่อง จึงจัดได้ว่าท่านเป็นคุณวุฑโฒ ผู้เจริญโดยคุณ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ยั่งยืนไม่ถอยหลัง ทั้งบริหารงานก่อสร้างวัดสร้างปูชนียวัตถุต่าง ๆ สร้างอุโบสถเป็นต้น เพื่อเป็นที่เจริญกุศลของปวงประชา แม้ถึงวัยชราอายุ ๗๓ ปี และอาพาธก็ไม่ย่อท้อถอยหลัง เป็นอันว่าท่านทำประโยชน์ตลอดอายุขัย จึงเป็นวัยวุฑฒบุคคลด้วยดี ผู้ที่เจริญพร้อมเช่นนี้ ย่อมเป็นมงคลแก่ผู้ที่เคารพนอบน้อม ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า "*เย วุฑฺฒมปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา*" นรชนเหล่าใดฉลาดในธรรมย่อมนอบน้อมผู้เจริญ "*ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ปาสํสา สมฺปราโย จ สุคตึ*" นรชนเหล่านั้นย่อมได้สรรเสริญในปัจจุบันและมีสุคติเป็นไปในเบื้องหน้า ท่านจึงเป็นพระเถระที่ไม่ใช่จะหาได้ง่าย ๆ จึงเป็นที่เสียดายอาลัยถึง ของบรรดาศิษยานุศิษย์ ญาติมิตรและผู้รู้จักคุ้นเคยทั่วไป

แต่เป็นวิสัยของสังขาร ซึ่งมีอาการเกิดขึ้นแล้วก็ต้องดับไป ท่านที่ล่วงไปแล้วและผู้ศึกษาทั่วไป เข้าใจความข้อนี้ชัดซึ่งจึงไม่ประมาท สามารถใช้ลาภอันประเสริฐ ทั้งยศศักดิ์สรรเสริญสุขนั้นเป็นบันไดก้าวขึ้นไปสู่สวรรค์และนิพพาน คือสร้างบารมีให้เต็มตามสามารถ ดังนี้ต้องด้วยบาลีพุทธภาษิตบรรยายหนึ่งซึ่งอัญเชิญมาเป็นบทนิเขป ณ เบื้องต้นว่า

เมตฺตาวิหารี โย ภิกฺขุ	ภิกษุใดอยู่ด้วยสามารถแห่งเมตตา.
ปสนฺโน พุทฺธสาสเน	เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา.
อธิคจฺเฉ ปทํ สนฺตํ	ภิกษุนั้นพึงบรรลุสันตบท (คือพระนิพพาน).
สงฺขารูปสมํ สุขํ	เป็นที่เข้าไประงับสังขารทั้งหลายเป็นสุข.

พระพุทธภาษิตนี้ มีข้อสำคัญที่ควรสนใจ

พิจารณาศึกษาให้เข้าใจแจ้งชัด เพื่อถือเป็นหลักปฏิบัติ ๓ ประการ คือ เป็นอยู่ด้วยสามารถแห่งเมตตา ๑. การเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ๑. การบรรลุสันตบท (คือพระนิพพาน) เป็นที่เข้าระงับสังขารเป็นสุข ๑.

การพิจารณาศึกษาข้อ ๑ ที่ว่าอยู่อย่างไร เรียกว่าอยู่ด้วยสามารถแห่งเมตตา ลักษณาการอย่างไรเรียกว่าเมตตา คำว่า "เมตตา" เรามักได้ยินได้เห็นท่านแปลและจำกัดความไว้ว่า "ความรักใคร่ที่ไม่มีราคะ ความเอ็นดู ความสงสาร ความมีไมตรีจิต ความปรารถนาให้เขาเป็นสุข ความปรารถนาดีที่สุจริต เช่น บิดามารดาเมตตารักใคร่ในบุตรธิดาของตนเป็นต้น และก็มักต่างเข้าใจกันและเชื่อถือตัวว่า เข้าใจความหมายถูกต้องแล้ว ไม่ค่อยจะสนใจศึกษาต่อไป แต่โดยมากมักเข้าใจหยาบ ๆ เชื่อตัวผิด ๆ หรือผิวเผินหมิ่นเหม่ ไม่ถึงจุดที่ประสงค์บ้าง เลยจุดประสงค์ไป

บ้าง ไม่ค่อยพอเหมาะพอควร ถึงกลายเป็นเมตตาพาตกสระไปก็มี ตัวอย่างเช่น เมตตารักใคร่ อยากให้เขาเป็นสุขสนุกสนาน เลี้ยงเครื่องดองของมึนเมามีเบียร์สุรายาเสพย์ติดอื่น ๆ และให้เล่นการพนันขันต่อ ไพ่ โป เป็นต้นดังนี้ เป็นการพากันเดินไปสู่อบายมุข คือเดินไปสู่ปากทางของความฉิบหาย หรือไม่ถึงอย่างนั้น เพียงปรารถนาจะให้เขารวยช่วยใบ้หวยให้เขาเล่นการพนัน ช่วยให้ปัจจัยมี ให้ข้าวปลาอาหารที่อยู่อาศัยศาสตราวุธเป็นต้น เพื่อเป็นกำลังแก่คนทุจริตไปประกอบกิจผิดกฎหมายหรือผิดศีลธรรมเป็นการทำลายหมู่คณะประเทศชาติ และพระศาสนาเช่นนี้ แม้จะคิดว่าเขาเป็นบุตรธิดาที่รักของเรา เป็นศิษย์ที่รักของเรา เป็นญาติมิตรที่เราเมตตากรุณาหรือคิดว่าท่านเคยเป็นครูบาอาจารย์ ผู้เคยมีบุญคุณของเรามาก็ดี รักใคร่เมตตาบุตรธิดาญาติมิตรศิษย์อาจารย์มากไป โดยช่วยส่งเสริมคนผิด ด้วยช่วย

ปกปิดโทษของเขาก็ดี ปล่อยปละละเลยให้เขาเที่ยวเตร่ประพฤติชั่วช้าลามก ไม่กล้าว่าไม่กล้าเตือน ไม่ห้ามปรามจนเกิดความเสียหายขึ้นก็ดี เมตตาแบบนี้ผิด ควรนับว่าฉันทาคติ ประพฤติผิดธรรม เพราะรักใคร่พอใจกัน เมตตาแบบนี้ผิด เกินขอบเขตผิดเป้าหมาย หรือบางรายก็หมิ่นเหม่ไม่ถึงจุดที่ประสงค์ คือได้ผลน้อยไม่ไพบูลย์ และกลายเป็นผลร้ายในบั้นปลาย เพราะผู้ได้รับเมตตานั้น ต้องแปรสภาพจากคนธรรมดาสามัญไปเป็นคนเลวทราม มีร่างกายทุพพลภาพ มีสันดานบาปหยาบช้า สามารถเบียดเบียนตนและผู้อื่น คือก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั้งตนทั้งชาติ ตลอดถึงคนผู้แสดงเมตตาไม่ถูกทางนั้นแม้เขาจะเข้าใจว่าเขามีเมตตา อ้างว่ารักบุตรธิดารักญาติมิตร เมตตาศิษย์สักเท่าใด ก็หาชื่อว่าอยู่ด้วยสามารถแห่งเมตตาไม่ ฝ่ายบุคคลใดมาเข้าใจความหมายดี ตามพระพุทธประสงค์ทั้งอย่างต่ำ อย่างกลาง

อย่างสูง เมตตาก็สามารถจะประสิทธิ์ประสาธน์ประโยชน์และความสุข ที่น่าเจริญใจให้ประจักษ์โดยเร็ว คือศึกษาให้ทราบทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดของกิจการที่ทำนั้น ๆ ให้เห็นเป็นของไม่มีโทษ มีแต่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขส่วนเดียว จึงควรกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะของเมตตา ผู้อยู่ด้วยสามารถแห่งเมตตาโดยมองเห็นเหตุผล ทั้งเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดว่าจะให้เกิดประโยชน์สุขส่วนเดียวแก่ผู้รับ เป็นผู้ระวังมิให้ราคะ หรือโลภะ โทสะ โมหะครอบงำจิตใจ มีความปรารถนาดี มีเมตตาบริสุทธิ์ควรเป็นที่ตั้งของศีล สมาธิ ปัญญา เมตตาไม่อาศัยราคะหรือโลภะปน คือไม่อยากจะได้คนนั้นสิ่งนั้นให้มาเป็นของตน ไม่มุ่งจะให้มาเป็นประโยชน์ของตน หรือหวังผลตอบแทนเหล่านี้ ไม่ต้องมีการหมองใจ ในเมื่อทำไปไม่สมประสงค์ ฉะนั้น บางท่านจึงจำกัดความว่า เมตตาปรารภรูปไม่เป็นเมตตา เพราะ

หวังจะให้รูปเป็นสุขเพื่อประโยชน์แก่ตน ปรารถนาความสุขเพื่อจิตใจของเขาไม่มุ่งกำไร มุ่งแต่จะให้ได้วิชาความรู้บริสุทธิ์ นี้เป็นเมตตาบริสุทธิ์ ควรเป็นที่ตั้งของศีล สมาธิ ปัญญา ได้ เขาจะชอบใจเราหรือไม่ ไม่คำนึง ปรารถนาถึงแต่จะให้เขาได้สร้างบารมีให้เต็ม โดยวิธีใดก็ตาม จะเป็นแนะนำสั่งสอนก่อสร้างเลี้ยงดูอย่างไร ก็มุ่งหมายผลเพียงเท่านั้น ดังนี้ชื่อว่าอยู่ด้วยสามารถแห่งเมตตา คือว่า ให้ตนและคนอื่น สัตว์อื่น ได้ความสุขเช่นชื่น ห่างจากทุกข์ภัยอันตรายต่าง ๆ ตามควรแก่ความสามารถชื่อว่าได้ทำบารมีของตนให้เต็มด้วย โดยควรแก่กาละเทศะ ซึ่งเป็นเหตุให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาประณีตยิ่งขึ้น เช่นที่เจ้าคุณพระญาณวิศิษฎ์ได้ปฏิบัติมา.

ข้อ ๒ ที่ว่า เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนานั้นก็หมายความว่ามีศรัทธาเลื่อมใสพอใจ เอิบอิ่ม ปีติ

ปราโมทย์ ด้วยได้เห็นประโยชน์และความจริง คือ สังขารชั้นสมมติสัจจะ ตามเหตุผลทำดีได้ดีมีสุข ทำชั่วได้ชั่วต้องเกลือกกลั้วด้วยทุกข์ คือทำเหตุดีก็ได้ผลดี ทำเหตุชั่วก็ได้ผลชั่ว ผู้ประสงค์ผลดีไม่มีชั่ว ละชั่วทำแต่ดี จึงเป็นผู้มีประโยชน์ เป็นผู้สะอาด และมีความสุขทั้งในปัจจุบันและภายหน้า ส่วนปรมัตถสัจจะ คือความจริงอย่างยิ่งประณีตเหนือเหตุผล จะประจักษ์ได้เมื่ออาศัยเจริญศีล สมาธิ ปัญญา ให้รุ่งเรือง ย่อมสามารถดับทุกข์ได้สิ้นเชิง นี้เนื่องด้วยการสดับตรับฟังพระธรรม และปฏิบัติตามความรู้ที่ได้ตรองเห็นแล้ว ความจริงหรือที่เรียกว่า สัจจธรรม ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และทรงแสดงเผยแพร่ให้ปรากฏเป็นปฏิปทาให้สาวกสาวิกาผู้รู้แล้วปฏิบัติตาม จัดว่าเป็นพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนานี้ จำแนกโดยบรรยายเป็นหลายนัย เพื่อเข้าใจง่าย ทรงแสดงตั้งแต่ชั้นต่ำ ๆ ไปหาสูง เช่นอนุปุพพิกถา ทรงแสดงทาน

ศีลเป็นเหตุแห่งสวรรค์ อารมณ์ที่น่าข้องใจ และทรงแสดงกามาทีนพ โทษของกาม และทรงแสดงจตุรารียสัจจ์ ให้รู้ทุกข์สภาพที่ทนได้ยาก ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้ โดยนัยนี้ ให้ผู้ปฏิบัติตามถึงความสิ้นทุกข์ได้ โดยนัยอย่างอื่น ทรงแสดงสังขตลักษณะ อสังขตลักษณะก็มี รูปธรรมและอรูปธรรมก็มี โลกิยธรรมและโลกุตรธรรมก็มี เหล่านี้ควรรู้ และบรรดาธรรมทั้งปวงที่ทรงแสดงให้ประชาชนฟังนั้น ก็ทรงแสดงที่กาย วาจา ใจ ของบุคคลทั้งนั้น บัญญัติที่กาย วาจา ใจ ของบุคคลที่มีลักษณะอย่างไร ทั้งฝ่ายกุศลธรรมและอกุศลธรรม แม้จะตรัสถึงสิ่งอื่น ๆ มีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ และวัตถุสถานเป็นต้น หรืออะไรก็ตาม ก็ทรงประสงค์จะให้เป็นเครื่องอุปมา ส่องเห็นธรรมที่ควรละและควรเจริญ

โดยง่าย คือเห็นความจริงซึ่งมีที่กาย ใจของคนสัตว์ นี้เป็นประมาณ ฉะนั้น ผู้ศึกษารู้จักสมมติสัจจะว่ามีความหมายอย่างไร ทรงรับรองสมมติสัจจะโดยทรงรับรองว่า กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม กรรมเป็นเหตุให้เกิดวิบาก วิบากเป็นเหตุให้เกิดกิเลส มีพลังงานให้มีการเป็นสังสารวัฏฏ์ หรือสังสารจักร์ จะหักสังสารจักร์ได้ด้วยการเจริญอรหัตตมรรคหรือสมถวิปัสสนา ซึ่งต้องปฏิบัติให้ถึงที่พอควร และถูกต้องตามหลักเกณฑ์ เช่นการสีไฟด้วยไม้แห้งให้เกิดไฟ จะต้องสีพอควร และถูกส่วน ประกอบกับเชื้อล่อก่อให้เกิดไฟทำลายมือฉะนั้น เมื่อศึกษาค้นคว้ารู้เข้าใจปฏิบัติตาม พยายามเผยแพร่ และหาทางบำรุงสนับสนุนให้เจริญรุ่งเรือง ให้วัฒนาถาวรสืบไป ด้วยความเชื่อมั่นเอิบอิ่มในการทำ และได้เห็นผลที่ทำนั้น ดังนี้ชื่อว่าเลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา คือว่า ปีติดื่มด่ำด้วยรสพระธรรมในพระพุทธศาสนา.

ข้อ ๓ ที่ว่า พึงบรรลุสันตบท (คือพระนิพพาน) เป็นที่เข้าไประงับสังขารเป็นสุขนั้น ก็คือปฏิบัติเข้าถึงธรรมะอันสงบจากราคะ โทสะ โมหะ ด้วยการดำเนินกาย วาจา ใจ ตามอริยมรรคพร้อมเพรียงกันเป็นมรรคสามัคคี ตั้งต้นแต่เห็นทุกข์ คือเห็นสังขารหรือเบญจขันธ์เป็นทุกข์ เป็นของร้อน เหมือนเห็นไฟเป็นของร้อน หรือเห็นอายตนะภายในภายนอก และสัมผัส สุข ทุกข์ เป็นของร้อนเหมือนไฟเผา เพราะถูกกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ เผาให้ร้อน ดิ้นรนกวัดแกว่งเปลี่ยนแปลงไปไม่หยุดหย่อนบ้าง ร้อนเพราะไฟทุกข์ คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เผาผลาญให้ย่อยยับผันแปรไปไม่หยุดหย่อนบ้าง เห็นตลอดไปถึงว่าสังขารหรือทุกข์นั้นเกิดมีเพราะตัณหาสามอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้งสาม คือกามตัณหาภวตัณหา วิภวตัณหาเป็นเหตุ การดับตัณหาเสียได้สิ้นเชิง คือไม่ดิ้นรนทะยานอยากได้เพราะความ

รักใคร่ ๑ ไม่ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อให้มีให้เป็น ๑ ไม่ดิ้นรนทะยานอยากเพื่อความไม่มีไม่เป็นใด ๆ ๑ จิตใจก็ย่อมสงบเยือกเย็นเป็นสันติหรือสันตบท ปราศจากกามอกุศล บาปกรรม ไม่มีราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศล ความรู้เห็นเช่นนี้เกิดมี ก็เพราะอาศัยดำเนินตามอัฏฐังคิกมรรค อริยมรรคมีองค์แปดนี้ จึงชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ข้อปฏิบัติมีองค์ ๘ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นทางประเสริฐกว่าทางทั้งหลาย ทางนั้นนั่นแหละหมดจดแห่งญาณเครื่องเห็นอื่นไปย่อมไม่มี *เอตญฺหิ ตุมฺเห ปฏิปชฺชถ* ท่านทั้งหลายจงเดินไปสู่ทางนั้นนั่นแล *มารเสนปฺปโมหนํ* อันเป็นที่ยังมารและเสนามารให้หลง *เอตญฺหิ ตุมฺเห ปฏิปนฺนา* ท่านทั้งหลายดำเนินไปสู่ทางนั้นแล้วเทียว *ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถ* จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ อัฏฐังคิกมรรคนี้ เมื่อจะกล่าวให้สั้นก็ได้แก่ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ

ปัญญา สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สงเคราะห์เข้าในสีลสิกขา สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์เข้าในจิตตสิกขา สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป สงเคราะห์เข้าในปัญญาสิกขา สิกขา ๓ นั้น เมื่อบุคคลเจริญเต็มที่แล้ว ก็พ้นจากบ่วงเป็นที่ตั้งอยู่แห่งมาร ดังพระพุทธบรรหารว่า

สีลํ สมาธิ ปญฺญา จ ยสฺส เอเต สุภาวิตา
อติกฺกมฺม มารเธยฺยํ อาทิจฺโจว วิโรจติ.

ซึ่งแปลความว่า สีล สมาธิ ปัญญา ทั้ง ๓ นี้ เมื่อผู้ใดเจริญดีแล้ว ย่อมก้าวล่วงบ่วงเป็นที่ตั้งอยู่แห่งมาร ไพโรจน์อยู่ดุจดวงพระอาทิตย์ฉะนั้น กิเลสมาร มัจจุมาร ขันธมาร อภิสังขารมาร และเทวบุตรมาร รังควาญไม่ได้ ดังคำกล่าวแสดงพระพุทธคุณว่า *ปญฺจมาเร ชิเน นาโถ ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ* พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์ พระองค์ถึงความตรัสรู้อย่างสูงสุดแล้ว ในเพราะชำนะมารทั้งห้า คือ

ผู้รู้เห็นสังขารตามเป็นจริงโดยไตรลักษณ์ หรือโดยนัยอริยสัจจ์ทั้งสี่ก็ดี ย่อมเป็นเหตุให้เบื่อหน่าย คลายกำหนัด สลัดสละสังขารเสียด้วยเห็นชัดว่าเป็นกองทุกข์ และเป็นของลวงไม่จริงจัง ดังฟองน้ำและพยับแดด ดังนี้ ชื่อว่าบรรลุสันตบทคือพระนิพพาน มัจจุราชย่อมมองไม่เห็น เช่นพระพุทธภาษิตที่ว่า

ยถา ปุพฺพุฬกํ ปสฺเส ยถาปสฺเส มรีจิกํ
เอวํ โลกํ อเวกฺขนฺตํ มจฺจุราชา น ปสฺสติ.

ซึ่งแปลว่า มัจจุราชย่อมไม่เห็นผู้ที่พิจารณาเห็นโลก (คือสัตว์สังขาร) อยู่ เหมือนเห็นฟองน้ำหรือเหมือนเห็นพยับแดด ฉะนั้น ท่านจึงสงบเป็นสันติสุข แม้จะยังอยู่กับสังขาร แต่ท่านไม่ติดสังขารเหมือนน้ำไม่ติดในใบบัวฉะนั้น.

เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ ขนฺตฺยาคโม สิงห์ ได้มีกุศลจิตเป็นรากฐานบันดาลให้ท่านดำเนินชีวิตอยู่ด้วยสามารถแห่งเมตตา เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา

ประพฤติปฏิบัติเพื่อสันตบท จนปรากฏเป็นที่เคารพนับถือของศิษยานุศิษย์ ญาติมิตรทั่วไป นับว่าชีวิตของท่านประเสริฐ สมเป็นพระสาวกของพระสัมมา-สัมพุทธเจ้า เมื่อเหล่าพุทธบริษัททั้งคฤหัสถ์บรรพชิตศิษยานุศิษย์ มาพร้อมกันจัดการบำเพ็ญกุศลอุทิศกัลปนาผลถวายด้วยกุศลเจตนา ขอกุศลที่บำเพ็ญอุทิศถวายนี้ จงสำเร็จประโยชน์เป็นวิบากสมบัติแด่เจ้าคุณพระญาณวิศิษฏ์ โดยควรแก่คติวิสัยสมเจตนา และขออานุภาพแห่งบุญกุศลนั้น จงบันดาลให้สำเร็จประโยชน์สุขแก่ผู้บำเพ็ญด้วยดีทั่วกัน ตลอดกาลนาน.

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ จะได้สวดธรรมบรรยาย เพิ่มพูนอัปปมาทธรรม ตามควรแก่เวลา ณ กาลบัดนี้.

ม.ร.ม.

ร. พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร จังหวัดพระนคร
นายพินิจ คู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๖/๙/๒๕๐๙

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
นายพิศิษ ฐ์ชำนาญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๕